

Marjut Salokannel

Tekijänoikeus ja tutkimuksen raaka-aineet

Uuden teknologian haasteet
tekijänoikeudellisesti suojatun
materiaalin tutkimuskäytölle

Marjut Salokannel

Tekijänoikeus ja tutkimuksen raaka-aineet

*Uuden teknologian haasteet tekijänoikeudellisesti
suojatun materiaalin tutkimuskäytölle*

9.12.2013

GRAAFINEN SUUNNITTELU
Patrik Söderlund

KIRJAPAINO
Mynäprint, Mynämäki 2013

Sisällysluettelo

Alkusanat: Koneen Säätiön kieliohjelma ja tutkimuksen edellytykset . . .	5
English summary	7
1. Tekijänoikeudellisesti suojattujen teosten ja muiden aineistojen muuttunut käyttöympäristö	9
2. Tieteellinen tutkimus julkishyödykkeenä	10
3. Muuttuva tutkimusympäristö ja tekijänoikeudet	12
<i>Oikeudellinen epävarmuus ja ennakoimattomuus tekijänoikeuden suojaaminen aineistojen tutkimuskäytössä</i>	12
<i>Uudet tiedon analyysin metodit: tekstin ja datan louhinta</i>	13
<i>Mitä e-tieteen jälkeen?</i>	14
4. Tekijänoikeussuojan perusteita	15
<i>Vapaa sisältö, suojattu muoto</i>	15
<i>Tekijän moraaliset oikeudet akateemisen meriitin turvana</i>	16
<i>Taloudelliset oikeudet ja uusi teknologia</i>	18
5. Datan käyttö tutkimuksessa	19
<i>Tekijänoikeudellisena teoksena suojattava aineistokokoelma</i>	19
<i>Sui generis -tietokantasuojan puitteissa suojattavat tietokannat</i>	21
<i>Sui generis -tietokantasuojan sisältö</i>	22
<i>Luettelosuojan puitteissa suojattavat tutkimustietokannat</i>	24
6. Nykyiset tutkimuskäyttöä tukevat tekijänoikeuslain säännökset . .	26
<i>Tutkimuskäyttöön liittyvät tekijänoikeuksien rajoitussäännökset</i>	26
<i>Tutkimuskäyttöä koskeva sopimussisänsäännös</i>	27
7. Uusia haasteita teosten tutkimuskäytölle	31
<i>Tekstin ja datan louhinta tekijänoikeudelliselta kannalta</i>	31
<i>Tekstin ja datan louhintaan sovellettuja ratkaisuja eräissä muissa maissa</i>	35
8. Nykytilanteen arvio: tutkimuksen intressien huomioon ottaminen Suomen lainsäädännössä	39
<i>Tekijänoikeus tutkimuksen tukena</i>	39
<i>Tekijänoikeuden kannustusmekanismi tieteellisessä tutkimuksessa</i>	40
<i>Bernin yleissopimuksen kolmen kohdan testi</i>	41
<i>Tekniset suojaukset ja teosten tutkimuskäyttö</i>	43
<i>Ratkaisua etsimässä: avoin normi vai rajattu poikkeussäännös</i>	45
<i>Lopuksi</i>	48

Koneen Säätiön ovat perustaneet vuorineuvos Heikki H. Herlin ja ekonomi Pekka Herlin vuonna 1956. Perustajat toimivat samanaikaisesti sekä säätiön että Kone Osakeyhtiön johdossa, joten kahden organisaation yhteys oli läheinen. Nykyisin Koneen Säätiö on itsenäinen ja riippumaton yleishyödyllinen organisaatio, joka edistää tieteellistä tutkimustyötä, erityisesti humanistista, yhteiskuntatieteellistä ja ympäristöntutkimusta, sekä taidetta ja kulttuuria Suomessa.

Koneen Säätiön tavoitteena on olla tiede- ja taidepoliittisesti valpas suomalaisen tieteen ja taiteen rahoittaja, joka myös aktiivisesti etsii ja tarjoaa vaihtoehtoja valtavirralle. Tehtävänsä toteuttamiseksi säätiö muun muassa myöntää apurahoja, ylläpitää Saaren kartanon residenssiä ja järjestää toimialaansa liittyviä seminaareja ja tilaisuuksia.

Alkusanat

KONEEN SÄÄTIÖN KIELIOHJELMA JA TUTKIMUKSEN EDELLYTYKSET

Koneen Säätiö haluaa kieliohjelmallaan (2012–16) tukea Suomessa käytettyjen kielten sekä suomalais-ugrialaisten vähemmistökielten dokumentointia ja tutkimusta. Näin säätiö pyrkii edistämään monikielisyyttä ja parantamaan kieli-ilmastoa. Tieteen tukijana säätiölle on yleisemminkin tärkeää pystyä parantamaan tutkimuksen edellytyksiä.

Kielten dokumentoinnissa ja tutkimuksessa pääosassa ovat kielillä tuotetut ja kielen käyttäjiltä kootut aineistot. *Kieliohjelman* yksi tärkeä tavoite on edistää avoimuuden ja vuorovaikutuksen kulttuuria tieteen tekemisessä. Tällöin puhutaan esimerkiksi lähdeaineistojen ja tutkimustulosten vapaasta saatavuudesta, saavutettavuudesta ja käytettävyydestä. Koneen Säätiö on jo keväällä 2013, tietävästi ensimmäisenä suomalaisena yksityisenä tieteen rahoittajana, alkanut suositella tutkijoilleen tutkimusjulkaisujen avointa saatavuutta, kuten moni tärkeä kansainvälinen tiederahoittaja jo tekee.

Lähdeaineistojen osalta tilanne on edelleen haastava. Tärkeä osa minikä tahansa ns. sivistyskielen perintöä on kirjallisuus. Koska kirjallisuuden tekeminen on luovaa työtä, sen luojilla on oikeuksia eli tekijänoikeuksia. Haastava tilanne on syntynyt, kun tekijänoikeuksia koskeva lainsäädäntö on jäänyt ajalle, jolloin tietoverkosta ei ollut vielä tietoakaan, mutta tietoverkkoaikana tutkimukselle on tullut paljon uusia mahdollisuuksia käsitellä tekstiä digitaalisesti ja saada esiin aivan uudenlaisia tuloksia ns. tekstinlouhinnan avulla. Näitä mahdollisuuksia ei kuitenkaan voida nykytilanteessa käyttää.

OTT, siviilioikeuden dosentti Marjut Salokanteleen raportti *Tekijänoikeus ja tutkimuksen raaka-aineet* käsittelee oman aikamme tieteellisen tutkimuksen muuttunutta tutkimusympäristöä erityisesti tekstien tutkimuksen kannalta. Siinä käsitellään tutkimuksen edellytyksiä nykyisen lainsäädännön pohjalta ja tehdään lopuksi konkreettisia ehdotuksia siitä, miten tekijänoikeuslakia voisi parantaa niin, että se huomioisi paremmin tutkimuksen tarpeet säilyttäen samalla tekijöiden oikeudet luovaan työhönsä.

Salokannel päätyy raportissaan johtopäätökseen, että Suomessa tekijänoikeuslaki ei tällä hetkellä anna sellaista oikeudellista pohjaa tutkimus-

toiminnalle kuin useissa muissa maissa, mikä saattaa suomalaiset ja täällä toimivat ulkomaiset tutkijat huonompaan asemaan kuin ulkomaiset kollegansa. Tämä haittaa erityisesti kansainvälisen tutkimusyhteistyön kehitystä ja Suomen panosta eurooppalaisissa tutkimusinfrastruktuureissa. Hän ehdottaa tekijänoikeuslainsäädäntöön rajoitussäännöstä, joka mahdollistaisi tekijän- ja lähioikeuksien suojaaman materiaalin käytön ei-kaupalliseen tieteelliseen tutkimukseen.

Kalle Korhonen, kielentutkija
Koneen Säätiön tiedeasiamies

English summary

**COPYRIGHT AND RESEARCH MATERIALS:
THE CHALLENGES POSED BY NEW TECHNOLOGIES FOR THE
RESEARCH ON COPYRIGHT-PROTECTED MATERIAL**

Marjut Salokannel, LL.D.,
INDEPENDENT CONSULTANT IN INFORMATION LAW

New technologies have changed the research environment in a fundamental way. E-science has given rise to completely new methods of conducting research and even to new research fields. Currently the increasing importance of Big Data is again opening up new possibilities for scientific research and innovation activities in general. Sophisticated tools of data analysis make it possible to extract new knowledge out of huge data reservoirs.

The deployment of these technologies require that the data is in an accessible form both technologically and legally. The research results and the underlying data as well as the data produced by the public sector must be accessible in a manner that makes it possible to cross-reference and cross-link between different scientific publications and data repositories, preferably at the global level. The existing university digital archives and data repositories should be opened up for extensive data analytics and text mining algorithms so that the scientific community and the society as a whole could derive the full benefit from these knowledge reservoirs.

The full implementation of the new technologies requires the support of the legal system. In Finland the current copyright law dates from 1961 and has only been subject to piecemeal amendments after that. The end result is that right holders enjoy very strong protection. The already strong EU *sui generis* data base protection is complemented by an equally strong catalogue rule, which covers all the remaining compilations of data not being subject to the EU *sui generis* right. Since there is no general exception of using any kind of works or materials for research purposes and also private copying of databases is not permitted without the right holders' permission, the range of protection covering scholarly research materials in Finland is exceptionally high.

The current Copyright Act includes an extended collective license which provides for a possibility for a collective agreement between an organization representing right holders and an institution representing users in the field of research. The law extends the scope of such an agreement to cover also right holders not represented by the organization. The law came into force in 2007, and the first agreements were concluded in 2012 and were limited in scope. Currently there are three agreements on the research use of copyrighted works. One concerns the text mining of newspapers and periodicals dating from mid-19th to early 20th century. The other two are more geared towards educational uses.

In order to draw the full benefit of research uses made possible by new technologies, Finland should, as a first step, introduce an exception in support of non-commercial research uses of copyrighted works in the new research environment. This exception should also cover uses such as text and data mining. In addition it should be considered whether Finland could join the growing number of countries introducing a fair use type of flexible exception in the copyright law conferring legal security in areas not covered by existing exceptions. This would be particularly beneficial for ground-breaking research and innovation activities utilizing new and emerging technologies.

I.
**TEKIJÄNOIKEUDELLISESTI SUOJATTUJEN TEOSTEN JA MUIDEN
AINEISTOJEN MUUTTUNUT KÄYTTÖYMPÄRISTÖ**

Viime vuosituhanen lopulla ja tällä vuosituhanella koetulla teknologisel-
la vallankumouksella on ollut perustavanlaatuisen vaikutus yhteiskunnas-
sa tapahtuvaan tiedon tuottamiseen ja levittämiseen. Tiedon saatavuuden
räjähdysmäinen kasvu on tieteellisen tutkimuksen puolella avannut koko-
naan uusia tutkimusmahdollisuuksia. Uusia tieteenaloja on syntynyt, ja nyt
pystymme uusien poikkeittieteellisten tiedon analyysin menetelmien avulla
vastaamaan aivan eri tavalla tärkeimpiin tieteellisiin kysymyksiin ja ihmis-
kuntaa kohtaaviin haasteisiin. Tämä kehitys asettaa haasteita myös olemassa
olevalle tiedon tuottamista ja levittämistä säätelevälle lainsäädännölle, jonka
pitäisi pystyä toimimaan uusien hyödyntämistapojen tukena eikä jarruna.

Suyskuussa 2013 Oxfordin yliopiston tutkimusryhmä julkaisi raportin,
joka koski tietojenkäsittelyn vaikutusta ammattien tulevaisuuden kehityk-
selle. Tämän raportin mukaan digiteknologian mukanaan tuoma muutos
tulevaisuudessa muuttamaan työn tekemisen luonteen ja paljon ny-
kyisiä ammatteja tulee syrjäytymään, koska ne voidaan hoitaa tietotekniikan
avulla. Vastaavasti inhimillistä luovaa panosta edellyttävän työn kysyntä
tulee kasvamaan kaikissa muodoissaan.¹ Tuntuu kummalliselta, jos
työntekotavoissa tapahtuneet muutokset eivät näkyisi myös henkisen työn
tuotteiden valmistamisessa ja tätä koskevassa lainsäädännössä.

Suomen eduskunnan tulevaisuusvaliokunnan tilaaman raportin mu-
kaan tärkein tulevaisuuden 100 radikaalista teknologiasta on suuri data,
Big Data.² Suuren datan vaikutukset olivat kärjessä myös Oxfordin rap-
portissa, ja on ilmeistä, että suuren datan hyödyntämiseen liittyvät kysy-
mykset ovat tällä hetkellä yksi suurimpia haasteita myös tekijänoikeuden
alalla. Tekijänoikeus suojaa luovaa työtä ja suuren datan hyödyntäminen
perustuu tekijänoikeuksille ja synnyttää uusia tekijänoikeudellisesti suojat-

1. C. B. Frey & M. A. Osborne, *The Future of Employment: How Susceptible Are Jobs to Computerisation?* 2013, http://www.oxfordmartin.ox.ac.uk/downloads/academic/The_Future_of_Employment.pdf.

2. *Suomen sata uutta mahdollisuutta: radikaalit teknologiset ratkaisut*. Eduskunnan tulevaisuusvaliokunnan julkaisu 6/2013. [eduskunta.fi/triphome/bin/thw.cgi/trip?\\${APPL}=erekj&\\${BASE}=erekj&\\${THWIDS}=0.15/1383577815_428233&\\${TRIPPIFE}=PDF.pdf](http://eduskunta.fi/triphome/bin/thw.cgi/trip?${APPL}=erekj&${BASE}=erekj&${THWIDS}=0.15/1383577815_428233&${TRIPPIFE}=PDF.pdf).

tuja teoksia. Toisaalta suuri data perustuu avoimuudelle ja olemassa olevan uudella tavoin hyödyntämiselle.

Nykyinen tekijänoikeusjärjestelmä perustuu analogiselle teknologialle ja jäykille teoksen käyttöä koskeville yksinoikeuksille – julkinen esittäminen ja teoksen kappaleen valmistus sekä teoksen saattaminen yleisön saataviin muilla tavoin – joiden merkitys nykYTEknologian valossa on aivan toinen kuin 1900-luvun alussa. 2000-luvulla teoksen kopioita syntyy automaattisesti tietojen käsittelyn yhteydessä aina kun teosta katsellaan, muokataan tai välitetään yleisölle. Oikeudenhaltijoiden oikeuksia on vahvistettu teknologian kehityksen mukana ottamatta kuitenkaan huomioon tasapainottavia mekanismeja sen estämiseksi, että uuden sääntelyn ja teknologian yhteisvaikutuksella voi olla itsensä vastainen ja jopa uusia teosten hyödyntämistapoja jarruttava vaikutus joillakin yhteiskunnan sektoreilla.

Tässä raportissa tarkastellaan tekijänoikeudellisen sääntelyn vaikutusta tieteelliseen tutkimukseen, jolloin lähtökohdaksi otetaan tieteellisen tiedon luonne globaalina julkishyödykkeenä. Esimerkkinä tekijänoikeudellisen sääntelyn vaikutuksesta tutkimukseen otetaan kieliteknologinen tutkimus, jolloin keskeiseksi kysymykseksi nousee nykyisen tekijänoikeuslain soveltaminen tekstin ja datan louhintaan.

2.

TIETEELLINEN TUTKIMUS JULKISHYÖDYKKEENÄ

Tutkimustieto on taloustieteellisestä näkökulmasta julkishyödyke. Se ei vähene käytettäessä vaan pikemminkin päinvastoin, ja uusi tieto rakentuu aina aikaisemman tiedon päälle. Tiedon käyttö ei myöskään estä toista henkilöä käyttämästä samaa tietoa. Koska nykyisin tutkimustieto voi olla yhtä aikaa koko maailman saatavilla, sitä voidaan pitää myös globaalina julkishyödykkeenä. Julkishyödykkeille on ominaista, että markkinat eivät tuota niitä itsestään vaan niiden tuottaminen edellyttää julkisen vallan väliintuloa. Tämän väliintulon ei kuitenkaan välttämättä tarvitse olla taloudellista, vaan se voi tapahtua myös lainsäädännön avulla. Tällöin voidaan lainsäädännöllisin keinoin tukea julkishyödykkeiden tuottamista yhteiskunnassa.³

3. *OECD Principles and Guidelines for Access to Research Data from Public Funding*. OECD, 2007. <http://www.oecd.org/dataoecd/9/61/38500813.pdf>.

Immateriaalioikeudet poistavat tiedolta sen julkishyödykkeen luonteen ja saattavat sen yksityisen omistusoikeuden piiriin. Tieteellisessä tutkimuksessa immateriaalioikeudet eivät kuitenkaan toimi samalla tavoin ensisijaisena kannustinmekanismina kuin perinteisillä henkisten tuotteiden aloilla, kuten viihdesektorilla tai lääketuotannossa.⁴ Näin ollen tekijänoikeuksien ja patenttien – jotka ovat keskeisimmät tieteellisessä tutkimuskentässä sovellettavat immateriaalioikeudet – rooli tieteellisessä tutkimuksessa on erilainen kuin perinteisimmillä henkisen tuotannon aloilla.⁵

Euroopan unionissa tieteellisen tiedon merkitys kansantaloudelle ja yhteiskunnan hyvinvoinnin on ymmärretty. EU:ssa pyritään saamaan aikaan avoimen tiedon vapaalle liikkuvuudelle perustuva eurooppalainen tutkimusalue. Euroopan tutkimusalueen (ERA) johtokunnan ensimmäisessä raportissa todetaan:

*We will know the ERA is a shared responsibility in 2030 when we see: [...] All outputs of public, non-military funded research will be available via 'open access' to all concerned and interested.*⁶

EU on systemaattisesti edistänyt eurooppalaisen tutkimusalueen syntymistä osana digitaalista agendaa. Keskeinen osa toimintaa on ollut tutkimusjulkaisujen ja taustadatan avoimen saatavuuden korostaminen ja edellyttäminen mm. European Research Councilin myöntämän tutkimusrahoituksen osana. *Horizon 2020* -tutkimusohjelmassa tutkimustulosten täytyy olla avoimesti kaikkien saatavilla. Tutkimusdatan avoimuutta kokeillaan pilottiprojektien avulla.

Oleellinen osa eurooppalaisen tutkimusalueen luomista on eurooppalaisten tutkimusinfrastruktuurien rakentaminen. Niiden puitteissa yli rajojen tapahtuva tutkimusyhteistyö sujuu saumattomasti ja ne muodostavat perustan uudelle digitaaliselle tieteen teon infrastruktuurille (*e-science*).

4. Ks. tarkemmin tekijänoikeuden kannustinmekanismeista tieteellisessä tutkimuksessa kappale 8.

5. Ks. tästä tarkemmin M. Salokannel, Global public goods and private rights: Scientific research and intellectual property rights, *Nordiskt Immateriellt Rättskydd* 4/2003, 334-358.

6. *Preparing Europe for a New Renaissance – A Strategic View of the European Research Area*. First Report of the European Research Area Board. Luxembourg 2009, s. 18.

MUUTTUVA TUTKIMUSYMPÄRISTÖ JA TEKIJÄNOIKEUDET

Kansantaloudellisen tulonmuodostuksen perustuessa yhä enemmän tiedon tuottamiselle, jalostamiselle ja levittämislle myös henkisen työn tulosten tuottamista ja käyttöä säätelevän lainsäädännön merkitys korostuu. Samanaikaisesti luovan työn käsitteen muuttuminen asettaa paineita lainsäädännölle. Voimme perustellusti kysyä, toteuttaako 1800-luvulta peräisin oleva sääntely enää alkuperäistä tarkoitustaan ja voiko sitä ylipäättänsä enää soveltaa samalla tavoin kaikilla niillä luovan työn alueilla, joihin se tänä päivänä periaatteessa ulottuu. Nykyinen tekijänoikeuslaki on valmisteltu 1950-luvulla ja se astui voimaan 1961.

Oikeudellinen epävarmuus ja ennakoimattomuus tekijänoikeuden suojaaminen aineistojen tutkimuskäytössä

Tällä hetkellä polttavin tekijänoikeudellinen ongelma teosten ja muiden aineistojen tutkimuskäytössä on suuri oikeudellinen epävarmuus ja ennakoimattomuus sen suhteen, mitä materiaalia voidaan hyödyntää tutkimuksessa ja millä edellytyksin. Tämä taas puolestaan vaikuttaa siihen, että **osa tutkimuksesta – ja erityisesti tämä koskee innovatiivista ja rajoja rikkovaa tutkimusta – jää tekemättä oikeudellisten uhkakuvien tai pelkästään hankalien sopimusneuvottelujen vuoksi.**

Suurin epävarmuus koskee sellaisten aineistojen käyttöä tutkimukseen, joiden käyttöoikeudet ovat epäselviä. Tällaisia aineistoja edustavat ennen kaikkea internetissä vapaasti saatavilla olevat aineistot, joita ei ole selvästi lisensoitu tutkimus- ja opetuskäyttöön tai muuten jaettu avoimella lisensillä. Tähän aineistoon voi liittyä tekijänoikeuksien lisäksi myös muita, esimerkiksi yksityisyyden suojaan liittyviä oikeuksia tai muita IPR-oikeuksia. Tekijänoikeudellisia yksinoikeuksia on perinteisesti rajoitettu muualla maailmassa, mukaan luettuna EU:ssa, tähän ensimmäiseen ryhmään kuuluvien aineistojen osalta. Tämän vuoksi on todennäköistä, että näiden aineistojen oikeudenhaltijoilla ei ole mitään sitä vastaan, että aineistoja käytetään tutkimukseen, koska se heidän kotimaansakin lain mukaan olisi mahdollista.

Lisensoitujen aineistojen käyttö tieteelliseen tutkimukseen on ongelmallista silloin, kun tutkija ei toimi siinä tutkimuslaitoksessa, joka on hankkinut lisenssin aineistojen käyttöön. Esimerkiksi tieteelliset julkaisut ostetaan tyypillisesti suurilla konsortiolisensseillä koko yliopiston käyttöön. Jos tutkija ei tee työtään kyseisessä yliopistossa, hänellä ei ole mahdollisuutta saada aineistoa käsiinsä muuta kuin kalliin yksittäislisenssin kautta. Tämä koskee yhtä hyvin toisessa yliopistossa toimivaa tutkijaa, jonka oma tutkimus ei sijoitu kotiyliopiston painopistealueille eikä tiettyjä julkaisuja ole hankittu tämän vuoksi yliopiston käyttöön, kuin valtion sektoritutkimuslaitoksen tutkijaa sekä itsenäisenä ammatinharjoittajana tai pienessä tai keskisuurissa yrityksessä toimivaa tutkijaa.

Tieteellisten julkaisujen tutkimuskäyttöön löytyy toivottavasti tulevaisuudessa laajemmin ratkaisuja avoimesti verkossa saatavilla olevien tieteellisten julkaisujen kautta. Yliopistojen ja muiden tutkimuslaitosten digitaalisiin tutkimusarkistoihin tallennetut tieteellisten kirjoitusten käsikirjoitusversiot tai julkaistut versiot (ns. vihreän tien *open access*) muodostavat erinomaisen pohjan laajamittaiselle tutkimustulosten saatavuudelle globaalissa mittakaavassa. Tämän toteutuminen kuitenkin edellyttää, että tutkijat todellakin tallettavat käsikirjoituksensa arkistoihin. Tähän voi liittyä vielä rajoituksena, että kustantaja sallii julkaisun avoimen saatavuuden tietyn karanteenian ajan jälkeen, joka yleensä on kuudesta kuukaudesta vuoteen. Tällöin arkistosta voi olla saatavissa myös kirjoituksen julkaistu versio. Toinen julkaisujen avoimen saatavuuden malli on ns. kultaisen tien *open access*, jossa kirjoittaja tai muu tahō maksaa julkaisun heti avoimesti saatavaksi.

Uudet tiedon analyysin metodit: tekstin ja datan louhinta

Toinen ja yhä kasvava tarve teosten tutkimuskäytölle liittyy *uuden teknologian mahdollistamaan tekijänoikeuden suojaaman materiaalin massakäyttöön erilaisten tiedon analyysin mahdollistavien algoritmien avulla*. Tällä käytöllä ei ole mitään yhteistä teosten alkuperäisen valmistustarkoituksen kanssa eikä käyttö perustu suojatun materiaalin kopioimiseen ja toisintamiseen yleisölle sellaisenaan.

Keskeisin tällainen tutkimuskäyttömuoto ovat erilaiset tekstin ja datan analyysiin perustuvat tekniikat, joilla matemaattisten algoritmien avulla

analysoidaan suuria teksti- ja datamääriä erilaisten korrelaatioiden ja säännönmukaisuuksien löytämiseksi. Tässä käytössä aineisto voi olla avoimessa verkossa, tai se voi koostua esimerkiksi avoimesti tai lisenssin pohjalta käytössä olevien tieteellisten tai muiden julkaisujen analysoimisesta tiedonlouhinnan työkaluilla. Tällöin alkuperäiset tekstit jäävät yleensä kokonaan tunnistamatta tutkimuksen lopputuloksessa ja niihin viitataan lähdetasolla, mikäli se käytännössä on mahdollista. Palaamme tähän asiaan tarkemmin jäljempänä kappaleessa 7.

Mitä e-tieteen jälkeen?

Nyt on jo nähtävissä, että tulevaisuudessa tieteellinen julkaisutoiminta tulee olemaan hyvin erilaista kuin tänä päivänä. Julkaiseminen siirtyy staattisesta julkaisuista yhä kasvavassa määrään dynaamisiin julkaisuihin, jotka automaattisesti linkittyvät tekstin ja datan kautta muihin vastaaviin julkaisuihin. Uudet algoritmit ja ohjelmat tulevat mahdollistamaan julkaisujen automaattisen päivityksen. Meillä on esimerkiksi nanojulkaisuja datan julkaisun pienimpinä yksikköinä. Tekijänoikeudelliselta kannalta kyseessä on radikaali muutos, joka kasvattaa olemassaolevan tiedon hyödyntämismahdollisuuksia mahdollistaa uudentyyppistä tiedon löytämistä. Tämän päivän mash-up- ja remix-käytännöt saavat aivan uuden merkityksen tieteellisessä kontekstissa.

Tämä kehitys ei ole tietentekijöiltä pois, vaan se antaa aivan uudet näkymät tiedon tuottamiselle. Edellytyksenä kuitenkin on avoimen tieteellisen tiedon paradigma, joka luo pohjan aineistojen tutkimuskäytölle globalissa yhteydessä teknologian mahdollistamalla tavalla. Tekijänoikeus ei voi tässä toimia tutkimuksena jarruna vaan pikemminkin sen mahdollistajana. Siirtyminen avoimiin lisensseihin ja julkaisuformaatteihin on voimakkaasti edesauttanut tieteellisen tiedon saatavuutta ja lisännyt oikeudellista varmuutta tutkimuksen tekemisessä. Mutta paljon on kuitenkin vielä sellaista materiaalia, jota ei ole julkaistu avoimella lisenssillä tai joka ei ole selkeästi saatavilla tutkimuskäyttöön.

Tämän lisäksi joillakin alueilla oikeudellista epävarmuutta aiheutuu siitä, että on epäselvää, missä määrin tekijänoikeuslaki ylipäätänsä soveltuu

kyseiseen käyttöön. Tästä hyvänä esimerkkinä on datan ja tekstin louhinta, johon palaamme tarkemmin jäljempänä. Tulevaisuudessa vastaavat uudet hyödyntämistavat tulevat varmasti lisääntymään ja ne tulevat koettelemaan tekijänoikeuslainsäädännön sopeutumista uusiin teknologian tuomiin mahdollisuuksiin muun muassa tutkimustyössä. Ratkaisevaksi tekijäksi tutkimuksen ja muun innovaatiotoiminnan edistymisen ja kilpailukyvyyn kannalta voi tällöin muodostua se, tukeeko tekijänoikeuslaki uusia tiedon hyödyntämisen muotoja vai asettaako se niille jopa esteitä.

Seuraavassa emme kuitenkaan vielä mene näihin uusiin käyttötapoihin vaan tarkastelemme ensin tekijänoikeussuojan perusteista käsin kaikista ongelmallisimpia kohtia aineistojen tutkimuskäytössä. Jotta ylipäättänsä tietäisimme, mihin käyttöön tarvitsemme oikeudenhaltijoiden luvan, meidän on ensiksi tiedettävä, onko käytettävä aineisto tekijänoikeuden suojaamaa vai ei.

4.

TEKIJÄNOIKEUSSUOJAN PERUSTEITA

Vapaa sisältö, suojattu muoto

Tieteellisen tutkimuksen kannalta on oleellista, että tekijänoikeus ei suojaa ideoita eikä tosiseikkoja vaan sitä muotoa, jonka tekijä ilmaisulleen antaa. Tekijänoikeus suojaa tekijän teokselle antamaa omaperäistä ilmaisua. Mannereurooppalaisessa tekijänoikeusjärjestelmässä katsotaan tekijänoikeuden suojaavan tekijän suhdetta teokseensa.

Niin sanottu tekijänoikeudellinen teoskynnys on kuitenkin hyvin matala. Käytännössä teostaso ylittyy heti, kun teoksesta jotenkin ilmenee sen tekijän omaperäisen ajattelun tulos. Teoksella tarkoitetaan tekijänoikeudellisessa mielessä täten sitä omaperäistä muotoa, jonka tekijä ilmaisulleen antaa.

Sinänsä keinotekoisella erottelulla tekijänoikeudellisesti suojatun teoksen muodon ja tekijänoikeuden ulkopuolelle jäävän sisällön, teoksen ideoiden ja tosiseikkojen suojan välillä, on perustavanlaatuisen merkitys sananvapauden näkökulmasta. Kukaan ei voi omistaa ideoita tai luonnossa esiintyviä tosiseikkoja, vaan tekijänoikeudellisen suojan synty edellyttää tekijän aktiivista intellektuaalista panosta. Tällä on luonnolli-

sesti myös perustavanlaatuinen merkitys tieteelliselle tutkimukselle. Valittavasti erityisesti tietokantasuoja on entisestään hämärtänyt tätä sinänsä hyvää periaatetta vapaan idean ja suojatun muodon välisestä eroista. Idean ja ilmiön erottelua on vaikea soveltaa EU:n *sui generis* -tietokantasuojaan, joka suojaa aggregaattitason dataa, mutta jättää yksittäiset datat periaatteessa suojan ulkopuolelle. Tämän lisäksi tietokantasuojaa eivät koske samat rajoitukset kuin varsinaisten tekijänoikeudellisten teosten suojaa. Jos tietty tietokanta muodostuu vielä datan ainoaksi lähteeksi, tietokannan valmistajalla on erittäin laaja oikeus määrätä tietokannan käytöstä. Niin laaja, että on pohdittava soveltuisivatko tähän yhteyteen jopa kilpailuoikeudelliset säännökset.⁷

EU:n tuomioistuin on viimeksi tapauksessa *Infopaq* vahvistanut tekijänoikeudellisen teoskynnyksen määritelmän EU:ssa. Tuomioistuimen mukaan tekijänoikeutta voidaan soveltaa ainoastaan sellaiseen aineistoon, joka on omaperäinen siinä mielessä, että se on tekijänsä henkinen luomus.⁸ Alun perin tekijänoikeudellinen teoskäsite harmonisoitiin tätä määritelmää noudattaen ensin tietokoneohjelmien suojaa koskevan direktiivin (91/250/ETY) ja sitten tietokantojen suojaa koskevan direktiivin (96/9/EU) yhteydessä ja viimeksi tekijänoikeudellisten suoja-aikojen harmonisoinnista koskevan direktiivin (2006/116/EY) yhteydessä.⁹ Teostaso ei tämän määritelmän mukaisesti ole korkea, mutta tutkimusdatan osalta kuitenkin rajaa ratkaisevasti suojan aluetta. Lämpökameran mittaustulokset tai laserkeilausten tuloksena syntyneet kartat eivät yllä tähän teostasoon.¹⁰

Tekijän moraaliset oikeudet akateemisen meriitin turvana

Tekijän niin sanotuilla moraalisisilla oikeuksilla suojataan mannereurooppalaisessa tekijänoikeusjärjestelmässä tekijän erityistä suhdetta teokseensa. Moraalisia oikeuksia ei ole *sui generis* -tietokantojen valmistajilla tai luette-

7. R. Hilty, Copyright law and scientific research, kirjassa *Copyright Law, A Handbook of Contemporary Research*, ed. P. Torremans, Edward Elgar 2007, 328 ss.

8. Euroopan yhteisöjen tuomioistuin, asia C-5/08, *Infopaq International v Danske Dagblades Forening*, tiivistelmä sekä kohta 37.

9. Ks. tarkemmin M. Salokannel, Ownership of Rights in Audiovisual Productions, *Kluwer Law International* 1997, 61 ss.

10. Ks. myös HE 170/1997.

losuojan haltijoilla. Sen sijaan tekijänoikeudellisena teoksena suojattavan tietokannan valmistajalla tällainen oikeus ainakin teoreettisesti voi olla.

Moraaliset oikeudet antavat tekijälle oikeuden meriittiin; ne suojaavat tekijän oikeutta tulla mainituksi hyvän tavan mukaisesti aina kun hänen teostaan tai sen osaa käytetään. Oikeus tekijämeriittiin on akateemisessa maailmassa ehkä keskeisin tekijänoikeuden komponentti ja ainoa todellinen tekijänoikeudesta nouseva kannustinmekanismi.

Tämän vuoksi on ensisijaisen tärkeää, että kaikissa eri verkkolevitys-yhteyksissä pidetään huolta siitä, että tekijän nimi pysyvästi säilyy teoksen tai sen osan yhteydessä erilaisten pysyvien tunnisteiden avulla. Lisenssiehdossa on myös velvoitettava jatkokäyttäjät aina ilmoittamaan teoksen lähde, toisin sanoen tekijän nimi ja se mistä teoksen löytää (esimerkiksi yliopiston digitaalinen arkisto tai muu URL). Tekijän nimen on myös aina oltava pysyvästi koodattuna teoksen metatiedoissa.

Kun julkaistaan tutkimusdataa sisältäviä tietokantoja tai luetteloita, datan metatiedoissa on oltava pysyvä alkuperämerkintä, josta käy ilmi mistä data on peräisin ja kuka tai mikä taho mahdollisesti omistaa datan oikeudet. Suositeltavaa on, että aina dataa käytettäessä sen alkuperä ilmoitetaan. Tekijänoikeustiedot sisältävät yleensä myös datan julkaisupäivämäärän.¹¹ Datan julkaiseminen ja siihen viittaaminen voivat toimia myös meritoitumistekijänä tutkijanuralla.

Moraalisten oikeuksien toinen komponentti, niin sanottu respektioikeus, suojaa tekijän kunniaa ja mainetta. Silloin kun on kyseessä tekijänoikeudellisena teoksena suojattu tutkimusaineisto, respektioikeus suojaa aineiston integriteettiä; se voi turvata datan aitouden ja koskemattomuuden.

Moraalisia oikeuksia ei voi lain mukaan luovuttaa kuin tarkasti rajoitettua tarkoitusta varten. Moraalisten oikeuksien kokonaisluovutuksen sisältävä sopimus on näin ollen mitätön suoraan lain perusteella.¹²

11. Näin esimerkiksi Creative Commons Attribution -lisensseissä, ks. creativecommons.org.

12. Suomen tekijänoikeuslaissa tekijän moraalista oikeuksista on säädetty lain 3 §:ssä.

Taloudelliset oikeudet ja uusi teknologia

Kun teoksen tutkimuskäyttö on tekijän taloudellisten oikeuksien alaista, siihen tarvitaan teoksen oikeudenhaltijan suostumus, ellei laissa ole käytön sallivaa rajoitusperustetta. Tekijän taloudelliset oikeudet on tekijänoikeuslaissa jaettu toisaalta tekijän oikeuteen määrätä teoksen kappaleen valmistamisesta ja toisaalta oikeuteen määrätä teoksen saattamisesta yleisön saataville. Tekijän tai hänen oikeudenhaltijansa suostumus vaaditaan silloin, kun teosta käytetään näillä tavoin, ellei lain rajoitussäännöksissä ole käyttöä sallittu. Tekijän määräysoikeus ulottuu lain mukaan teokseen muuttamattomana tai muutettuna, käännöksenä tai muunnelmana, toisessa kirjallisuus- tai taidelajissa taikka toista tekoa käyttäen. (TekijäL 2 §)

Ongelmaksi on teknologian kehityksen myötä osoittautunut laajana määrittely teoksen kappaleen valmistamisoikeus, kun sitä lähdetään tulkitsemaan sananmukaisesti niin, että se kattaa kaikki kopiointitapahtumat riippumatta siitä, onko niillä itsenäistä taloudellista merkitystä. Lain mukaan teoksen kappaleen valmistamisena pidetään kaikkea teoksen kopioimista kokonaan tai osittain, suoraan tai välillisesti, tilapäisesti tai pysyvästi sekä millä keinolla ja missä muodossa tahansa (TekijäL 2 §). Ainoastaan tiedon siirron edellyttämä väliaikainen tai satunnainen kappaleen valmistus on rajattu tämän oikeuden ulkopuolelle. Tämä poikkeus ei kuitenkaan koske tietokoneohjelmia eikä tietokantoja. (TekijäL 11a§)

Oikeuskirjallisuudessa on suositeltu kappaleenvalmistamisoikeuden normatiivista tulkintaa, jolloin se kattaisi ainoastaan taloudelliselta kannalta merkittävän kopioinnin.¹³ EU:n tuomioistuin on kuitenkin oikeuskäytännössään systemaattisesti todennut, että kappaleen valmistamisoikeudelle on annettava laaja merkitys ja sen rajoituksia on tulkittava suppeasti.¹⁴

13. M. van Echoud, P.B. Hugenholtz, S. van Gompel, L. Guibault, N. Helberger, *Harmonizing European Copyright Law* (2009) III.

14. Viimeksi mm. tapauksissa *Infopaq I* ja *II*.

Lukuisilla tieteenaloilla, etenkin luonnontieteissä, pääasiallisen tutkimusaineiston muodostaa itse kerätty tutkimusdata. Tämä primääri tutkimusdata on tutkimuksessa käytettävää raakadataa digitaalisessa, kirjallisessa, visuaalisessa tai audiovisuaalisessa muodossa. Kyseessä voi olla havainto- ja mittaustuloksia, simuloituja tuloksia, haastatteluja, kyselyaineistoja, nauhoituksia, kuvia ja rekisteritietoja tai näiden yhdistelmiä. Jos tutkimuksessa käytetään puhdasta raakadataa, esimerkiksi mittausdataa tai vastaavaa automaattisesti kerättyä dataa, dataan ei sellaisenaan ole kenelläkään tekijänoikeutta. Tätä dataa voi näin vapaasti käyttää hyväksi tutkimuksessa ja missä tahansa muussakin tarkoituksessa.

Sen sijaan sitä tietokantaa, mihin data on kerätty, voidaan tietyin edellytyksin suojata tekijänoikeuslain avulla joko kirjallisena teoksena, tekijänoikeuslaissa annetun erityissuojan perusteella, niin sanotun *sui generis*-tietokantasuojan, tai luettelosuojan perusteella. Jos tällaista tietokantaa halutaan hyödyntää esimerkiksi tiedonlouhinnassa, joka edellyttää koko tietokannan läpikäyntiä tietoanalyysin algoritmien avulla ja jonka yhteydessä väistämättä tapahtuu koko tietokannan kopioimista, käyttöön vaaditaan tietokannan valmistajan suostumus.

Seuraavassa analysoidaan tarkemmin, miten erilaisiin aineistokokoelmiin ja tietokantoihin sisältyvää dataa ja tekijänoikeudellisesti suojattuja aineistoja voidaan hyödyntää tutkimuksessa Suomen nykyisen lainsäädännön perusteella.

Tekijänoikeudellisena teoksena suojattava aineistokokoelma

Jos tietokannan valmistajan luova panos ilmenee aineiston valinnassa ja järjestämisessä tietokantaan, kyseessä on kirjallisena teoksena suojattava tietokanta. Tietokanta on tietokantadirektiivissä (96/9/EY) määritelty ”teosten, tietojen ja muiden itsenäisten aineistojen kokoelmaksi, jotka on järjestetty järjestelmällisellä tai menetelmällisellä tavalla ja joihin elektronisesti tai muulla tavoin on mahdollistettu pääsy” (1 artikla). Suoja ei ulotu tietokoneohjelmiin, joita on käytetty tietokannan luomiseen tai käyttämiseen.

Suoja kohdistuu tällöin kuitenkin ainoastaan tietokantaan sisältyvän aineiston omaperäiseen valintaan ja järjestelyyn, toisin sanottuna tietokannan rakenteeseen. Tekijänoikeussuoja ei ulotu tietokantaan sisältyviin teoksiin. Tämä vahvistettiin viimeksi Euroopan yhteisön tuomioistuimen toimesta tapauksen *Dataco et al. v Yahoo et al.* yhteydessä. Tietokantojen tekijänoikeussuoja kohdistuu tietokannan rakenteeseen, joka ilmenee tietokannan sisällön omaperäisenä valitsemisena ja järjestämisenä. Mitään muita kriteereitä ei saa käyttää sen arvioinnissa, onko tietokanta tekijänoikeudellisesti suojattu teos vai ei.¹⁵ Tuomioistuin toteaa nimenomaisesti, että tekijänoikeudellisesti suojatun tietokannan suojan kriteerit on täydellisesti harmonisoitu direktiivissä, mikä sulkee pois muiden mahdollisten suojan kriteereiden käytön kansallisella tasolla.¹⁶

Tietokannan valmistajalla on tekijänoikeus tietokantaan, ja hän voi määrätä tietokannan käytöstä laissa säädetyin tavoin, mutta tekijänoikeus ei kata tietokannassa olevia mahdollisia teoksia tai muuta dataa. Jos näitä aineistoja halutaan käyttää siinä mittakaavassa, että ne loukkaisivat tietokannan valmistajan oikeuksia, käyttöön on saatava tietokannan valmistajan suostumus.

Erityisesti humanistisilla tieteenaloilla tutkimusaineistot voivat koostua olemassa olevista teoksista, jolloin niihin voisi ehkä soveltua tekijänoikeuslain 5 §:n mukainen kokoomateoksen käsite. Tällöin kokoomateoksen valmistajalle, tässä tapauksessa tutkijalle, syntyisi oikeus kokoomateokseen, mutta tämä oikeus ei rajoittaisi millään tavoin kokoomateokseen sisältyvien yksittäisten teosten käyttöä. Kokoomateoksen käsitettä ei voi soveltaa puhtaaseen tutkimusdataan, joka sinänsä ei ole tekijänoikeudellisesti suojattu.¹⁷ EU:n tuomioistuimen *Dataco et al. v Yahoo et al.* -päätöksen jälkeen tekijänoikeudellisina teoksina suojattaviin tutkimusaineistotietokantoihin on joka tapauksessa sovellettava ainoastaan tietokantadirektiivin tätä koskevia säännöksiä.

15. Direktiivi 96/9/EY, 15 ja 16 johtolause. Ks. EU:n tuomioistuin tapauksessa C-604/10 *Football Dataco and Others v Yahoo! UK Ltd and Others*, 1.3.2012, kohta 38.

16. *Ibid.* kohta 52.

17. HE 170/1997.

Sui generis -tietokantasuojan puitteissa suojattavat tietokannat

Tutkimuksessa voi usein olla helpompaa käyttää jo kerättyä raakadataa esimerkiksi oman datan lisäksi tai yhdistää sitä muista lähteistä kerättyyn dataan. Tällöin on tärkeä tietää, mihin käyttöön tarvitaan asianomaisen tietokannan valmistajan suostumus. Tietokantojen suojasta annetun direktiivin mukaan *sui generis* -suojan edellytyksenä on, että tietokannan *sisällön kerääminen, varmistaminen tai esittäminen merkitsee määrällisesti ja/tai laadullisesti huomattavaa investointia*, koko sisällön tai laadullisesti ja/tai määrällisesti arvioituna olennaisen osan kopioinnin ja/tai uudelleenkäytön estämiseksi. (7.1 artikla)

Raakadataa sisältävät tutkimustietokannat ovat tyypillisesti sellaisia, joihin kerätään automaattisen mittauslaitteiston avulla tietoja esimerkiksi luonnonilmiöistä (esim. ilmakehän kaasuja, maaperämittauksia, säätietoja), liikennetietoja (automääriä) tai muita automaattisen mittausmenetelmän avulla syntyneitä raakadatakokoelmia. Tällöin data syntyy keräämisprosessin tuloksena. Euroopan yhteisöjen tuomioistuimen mukaan tällaisessa tapauksessa ei ole kyseessä tietokantadirektiivin mukainen *sui generis* -tietokanta, koska kyseessä on datan luominen (*creation*). Päätöksessään tapauksessa *Fixtures Marketing v. Veikkaus* tuomioistuimien totesi, että direktiivin tarkoittamalla investoinnilla käsitteellä tarkoitetaan *voimavaroja, jotka käytetään olemassa olevien aineistojen etsintään ja niiden kokoamiseen tietokantaan*. Tämä käsite ei kata niitä voimavaroja, jotka käytetään tietokannan sisällön muodostavien aineistojen luomiseen. Tuomioistuimen mukaan datan synnyttämiseen kohdistuvaa investointia ei voida pitää tietokantasuojan kannalta merkityksellisenä investointina. Ainoastaan tietojen keräämiseen suuntautuva investointi voidaan ottaa lukuun suojan soveltavuutta harkittaessa.¹⁸

Sama erottelu koskee toisaalta datan mittauksen ja todentamisen ja toisaalta datan luomisen välistä suhdetta. Jos mittauksista ja datan varmistamista voidaan pitää samanaikaisena datan luomisena, tämän tuloksena syntyvä tietokanta ei voida pitää *sui generis* -suojan mukaan suojattavana tietokantana. Tuomioistuimen mukaan tietokannan sisällön varmistamiseen liittyvänä investointina voidaan pitää *voimavaroja, jotka tietokantaa*

18. European Court of Justice, 9th November 2004, Case C-46/02, (*Fixtures Marketing Ltd v Oy Veikkaus Ab*).

muodostettaessa ja sen toiminnan aikana käytetään esittytjen aineistojen paikkaansa pitävyyden tarkastamiseen sen varmistamiseksi, että tietokantaan sisällytettävä tai sisältyvä informaatio on luotettavaa.

Tietokannan sisällön esittämiseen liittyvällä investoinnilla puolestaan tarkoitetaan niitä voimavaroja, *joita kohdistetaan tietokantaan sisältyvien aineistojen järjestelmälliseen tai menetelmälliseen järjestämiseen ja siihen, että mahdollistetaan yksilöllinen pääsy aineistoihin.*¹⁹

Suomen lain esitöissä todetaan, että raakadataa ei voida pitää direktiivin mukaisen erityissuojan kohteena eikä se ole sellaisenaan suojattua tietokantasuojan perusteella. Esitöissä mainitaan esimerkkinä tietokantasuojan ulkopuolelle jäävistä aineistoista kaukokartoitussatelliitin ja meteorologisen havaintojärjestelmän avulla kerätty data sekä tiedostoksi muutettu geneettinen data. Nämä eivät muodostu direktiivin tarkoittamista itsenäisistä aineistoista vaan edustavat luonnossa toisiinsa tietyssä suhteessa olevia asioita.²⁰ Lain esitöitä tarkasteltaessa on kuitenkin otettava huomioon esitöiden kirjoittamisen jälkeinen *sui generis* -tietokantasuojaa koskeva EU:n tuomioistuimen oikeuskäytäntö.

Sui generis -tietokantasuojan sisältö

Tekijänoikeuslain mukaan tietokantojen *sui generis* -suoja kohdistuu tietokannan keräämiseen, valmistamiseen tai esittämiseen käytettyyn huomattavaan työmäärään eikä siinä edellytetä minkäänlaista tekijän omaperäistä panosta. Suoja-aika on 15 vuotta tietokannan valmistumisesta ja se jatkuu aina uuden 15 vuoden jakson, kun tietokantaa oleellisesti muutetaan.

Tietokannan käyttöön tarvitaan tietokannan valmistajan lupa. Tietokannan valmistajalla on lain mukaan *yksinomainen oikeus määrätä työn koko sisällöstä tai sen laadullisesti tai määrällisesti arvioiden olennaisesta osasta valmistamalla siitä kappaleita ja saattamalla se yleisön saataviin* (TekijäL 49.2 §). Tietokannan valmistajan lupa tarvitaan direktiivin mukaan myös tietokannan sisällön epäolennaisten osien jatkuvaan ja järjestelmälliseen kopiointiin tai uudelleenkäyttöön, mikäli tämä voisi johtaa tietokannan tavanmukaisen käytön vastaisiin toimiin tai mikäli käyttö voisi aiheuttaa

19. European Court of Justice (ks. viitettä 18), 37.

20. HE 170/1997.

kohtuutonta vahinkoa tietokannan valmistajan laillisille eduille (Direktiivi 96/9/EY 7 artikla 5. kohta). Tästä ei ole erityissäännöstä Suomen tekijänoikeuslaissa. Esitöistä käy kuitenkin ilmi, että tässä tapauksessa katsotaan, että mikäli tietokannan sisällön epäolennaisten osien käyttäminen kokonaisuutena arvioiden muodostuisi olennaisen osan käyttämiseksi, siihen on saatava oikeudenhaltijan suostumus.²¹

Laajan tietokantasuojan rajoitukset eivät käy yksin tekijänoikeudellisesti suojattuihin teoksiin sovellettavien rajoitussäännösten kanssa. *Tietokannan yksityinen käyttö ei ole mahdollista ilman valmistajan lupaa.* Tietokannasta saa suoraan lain perusteella *irrottaa laadullisesti tai määrällisesti arvioiden epäoleellisen osan ilman valmistajan suostumusta.* Tietokantadirektiivi olisi antanut mahdollisuuden säätää ei-kaupallista opetus- ja tutkimuskäyttöä koskevan rajoitussäännöksen tietokantojen suojaan, mutta näin ei kuitenkaan Suomessa tehty (Direktiivi 96/9/EY artikla 9 b kohta).

Rajoitussäännösten suppeus on erityisen ongelmallista Suomessa tehtävän laajaa tietomassojen louhintaa edellyttävän tutkimuksen kannalta. Tekstin ja datan louhinta voisi periaatteessa olla mahdollista tietoyhteiskuntadirektiivissä annetun tilapäistä kappaleen valmistamista koskevan poikkeussäännöksen nojalla. Sen mukaan verkossa olevan aineiston selailun pitäisi olla mahdollista edellyttäen, että tilapäistä tallennusta koskevat muut edellytykset täyttyvät.²² Valitettavasti tätä rajoitusta ei kuitenkaan sovelleta tietokoneohjelmiin eikä tietokantoihin, jotka ovat EU:n sääntelyssä oman säännösten alaisia.²³ Sen sijaan ei-kaupalliseen tutkimustarkoitukseen tapahtuva tekstin ja datan louhinta olisi mahdollista tietokantadirektiivin mukaan, mutta rajoitussäännöstä ei Suomessa kuitenkaan ole saatettu voimaan.

Tietokantoihin sovellettavan poikkeussäännöksen nojalla ei Suomen lain mukaan voida kopioida tietokantaa kokonaisuudessaan eikä tehdä tekstin ja datan analyysiin pohjautuvaa tutkimusta. Monet tieteenalat perustuvat pitkälle datan louhintaan, mikä edellyttää koko tietokannan kopiointia. Se, ettei tutkimustoiminnassa voida vapaasti kopioida tietokantoja, rajoittaa huomattavasti tutkimuksen teon edellytyksiä muun muassa genomitut-

21. *Ibid.*

22. Direktiivi 2001/29/EY, 33 johtolause.

23. Direktiivi 2001/29/EY, 20 johtolause.

kimuksessa, kielitieteessä, informaatiotutkimuksessa ja muilla vastaavilla aloilla, jotka perustuvat datan analysointiin ja yhdistämiseen uusilla tavoilla. Niissä jäsenvaltioissa, joissa on tieteellisen tutkimuksen hyväksi säädetty tätä koskeva rajoitussäännös, tekstin ja datan louhinta digitaalisesta tietokannasta tieteellistä tutkimusta koskevan poikkeuksen nojalla voisi olla mahdollista. Palaamme tähän poikkeussäännökseen lähemmin jäljempänä kappaleen valmistamisoikeuden yhteydessä.

Tietokantojen omistajuuden kannalta on oleellista tietää, millä taholla on oikeus määrätä tietokannan käytöstä. Yleisten tekijänoikeudellisten periaatteiden mukaisesti oikeudet tekijänoikeudelliseen teokseen kuuluvat lähtökohtaisesti sen tekijälle. Tietokantojen osalta laissa on kuitenkin annettu erityissäännös, jonka mukaan oikeudet tietokantaan siirtyvät työsuhteessa työnantajalle, paitsi kun tietokanta on syntynyt yliopisto- tai korkeakoulututkijan itsenäisen tutkimustyön tuloksena (TekijäL 40b §). Mitä tämä käytännössä yliopistomaailmassa tarkoittaa, on epäselvää. Lähtökohtaisesti voitaneen sanoa, että oikeudet tutkimusdataa sisältäviin tietokantoihin ovat korkeakoululaitoksessa tutkijoilla tai tutkimusryhmillä, ellei mahdollisissa rahoitussojimuksissa tai laitoskohtaisesti ole muusta sovittu.

Luettelosuojan puitteissa suojattavat tutkimustietokannat

Mikäli tutkimuksen edellyttämä data ei sijaitse EU:n *sui generis* -suojan suojaamassa tietokannassa esimerkiksi siksi, että se on automaattisesti kerättyä mittausdataa, sen valmistaja voi kuitenkin todennäköisesti määrätä sen käytöstä tekijänoikeuslaissa annetun luettelosuojan pohjalta (TekijäL 49§). Luettelosuoja on pohjoismaisessa tekijänoikeuslaissa perinteisesti ollut suojamekanismi, jolla alun perin on suojattu puhelin- ja osoiteluetteloa ja muita vastaavia luetteloja, joihin on kerätty suuri määrä tietoja. Vaikka on ilmeistä, että suojalla on alun perin tarkoitettu lähinnä analogisessa muodossa olevia luetteloita, se sopii suojaamaan myös raakadatata muodostuvia tutkimustietokantoja.

Lain mukaan *luettelon, taulukon, ohjelman tai muun sellaisen työn, jossa on yhdisteltynä suuri määrä tietoja, valmistajalla on yksinomainen oikeus määrätä työn koko sisällöstä tai sen laadullisesti tai määrällisesti arvioiden*

olennaisesta osasta valmistamalla siitä kappaleita ja saattamalla se yleisön saataviin (TekijäL 49 §). Suoja-aika on myös luetteloiden kohdalla 15 vuotta.

Raakadataa sisältävät tietokannat voivat tulla suojaetuiksi luettelosuojan avulla, jos katsotaan, etteivät *sui generis* -suojan edellytykset toteudu. Toisin sanottuna, jos katsotaan että tutkijat ovat luoneet eivätkä keränneet dataa, ja yksittäisellä datalla ei ole arvoa sinänsä vaan ainoastaan suhteessa toisiinsa, niin *sui generis* -suoja ei sovellu, ja tietokantaa suojataan luettelosuojan avulla. *Riittävää luettelosuojan toteutumisen kannalta on, että tietokantaan on kerätty suuri määrä tietoja.*²⁴

Valtaosa luonnontieteiden alueella kerätystä mittaus- ja havaintodatas-ta tulee todennäköisesti suojaetuksi luettelosuojan kautta. Koska kyseessä on pohjoismainen suojamuoto, tämä tarkoittaa, ettei vastaavaa suojaa ole muissa maissa vaanuoja kohdistuu ainoastaan Suomessa valmistettaviin luetteloihin. Käytännössä tällä seikalla ei tutkimusdatan osalta ole muuta merkitystä kuin siinä tapauksessa, että joku ulkomailta käsin luvatta käyttää oleellista osaa luettelosta lain vastaisesti. Tällöin käyttöä ei pidetä tekijänoikeuden loukkauksena vaan korkeintaan sopimusrikkomuksena Suomen ulkopuolella. Muissa Pohjoismaissa on vastaava suojamuoto, joten niissä myös suomalaiset luettelot saavat paikallisen lainsäädännön mukaisen suojan.

Tutkimusdataa suojataan näin ollen lähes aina jonkin tyyppisen tekijänoikeuslain mukaisen suojan kautta, jolloin muuten tekijänoikeudesta vapaan datan käyttö voi edellyttää esimerkiksi tietokannan valmistajan suostumusta, jos data sisältyy tähän tietokantaan ja käyttö olisi oikeudenhaltijan yksinoikeuksien alaiasta. Dataan voi kohdistua myös muiden tahojen tekijänoikeuksia, mikäli siihen sisältyy esimerkiksi valokuvia, tietokoneohjelmia tai muiden valmistamia tietokantoja. Näiden teosten hyödyntämiseen tutkimuksessa on hankittava tarpeelliset luvat, mikäli laissa ei ole tähän oikeuttavaa rajoitussäännöstä (ks. tarkemmin edellä). Tietokannan tai luettelosuojan haltijan oikeus käyttää tietokantaa ei saa rajoittaa siihen sisältyvien teosten tekijöiden oikeuksia teoksiinsa.

6.
NYKYISET TUTKIMUSKÄYTTÖÄ TUKEVAT TEKIJÄNOIKEUSLAIN
SÄÄNNÖKSET

Tutkimuskäyttöön liittyvät tekijänoikeuksien rajoitussäännökset

Suomen tekijänoikeuslainsäädännössä ei ole yleistä rajoitussäännöstä, joka mahdollistaisi tekijänoikeuden suojaaman aineiston käyttämisen tutkimustarkoitukseen. Suoraan tutkimuksen tueksi annettu säännös on lain 25:1§, jonka mukaan *julkistetuista taideteoksista saa ottaa tekstiin liittyviä kuvia arvostelevaan tai tieteelliseen esitykseen*. Tämä säännös on myös teknologianeutraali, sillä lain esitöissä todetaan nimenomaisesti, että taideteoksen käyttäminen on sallittua säännöksen rajoissa minkä tahansa median keinoin toteutetun esityksen yhteydessä.²⁵

Elokuvateosten ja muiden Kansallisen audiovisuaalisen arkiston kokoelmissa olevien teosten käyttäminen tutkimukseen on mahdollista lain 16§ §:n perusteella rajoitetusti. Arkisto voi luovuttaa kokoelmissaan olevan teoksen tutkimuskäyttöön laissa määriteltyjen, niin sanottujen vapaakappalekirjastojen²⁶ tiloissa sekä Tampereen yliopiston viestinnän tutkimuksen laitoksella edellytyksellä, että teoksesta ei voi valmistaa kappaleita eikä sitä voi välittää edelleen.

Vastaavasti vapaakappalekirjasto saa välittää kokoelmissaan olevan julkistetun teoksen yleisöön kuuluvalle henkilölle tutkimusta tai yksityistä opiskelua varten yleisölle välittämiseen varatuilla laitteilla, jos teoskappaleen digitaalinen kopiointi ja edelleen välittäminen on estetty edellytyksellä, että tämä tapahtuu vapaakappalekirjastossa, eduskunnan kirjastossa tai Kansallisessa audiovisuaalisessa arkistossa (Tekijäl 16§ b kohta).

Mahdollisuutta luovuttaa tekijänoikeuden suojaamaa aineistoa yleisölle kirjastojen, arkistojen ja museoiden kokoelmista on rajoitettu tietoyhteiskuntadirektiivin 5.3 artiklan c ja n kohdissa. Jos laissa kuitenkin sallitaan tietyin edellytyksin saman direktiivin mahdollistama suojattujen teosten tutkimuskäyttö, on pohdittava tämän rajoituksen suhdetta muistiorganisaatioiden kokoelmien käyttöön.

25. HE 287/1994.

26. Vapaakappalekirjastot on määritelty laissa kulttuuriaineistojen tallettamisesta ja säilyttämisestä (1433/2007).

Asiaa on tällöin tarkasteltava laajemmassa yhteydessä suhteessa kesällä 2013 hyväksytyyn julkisen sektorin hallussa olevien tietojen uudelleenkäyttöä koskevan direktiivin muutokseen,²⁷ joka periaatteessa ulottaa direktiivin määräykset julkisen sektorin aineistojen avaamisesta jälleenhyödyntämistä varten koskemaan myös muistiorganisaatioita sekä yliopiston kirjastoja. Muistiorganisaatioiden hallussa olevien aineistojen avaaminen uudelleenkäytettäviksi edellyttää, että asianomaisella organisaatiolla on tähän tarpeelliset oikeudet. Direktiivi jättää tässä vaiheessa myös mahdollisen kohtuullisen korvauksen perimisen organisaation harkintaan. Direktiivin yleinen periaate on, että aineistot luovutetaan uudelleenkäytettäviksi korvauksetta tai enimmillään marginaalihinnoittelun mukaisesti. Tätä periaatetta ollaan parasta aikaa toteuttamassa koko julkishallinnon tuottamien tietovarantojen osalta.

Vaikka direktiivin muistiorganisaatioiden aineistojen avaamista koskevat säännökset ovat suhteellisen varovaisia, muistiorganisaatioiden kokoelmien sisällyttäminen direktiivin piiriin on joka tapauksessa merkittävä periaatteellinen kannanotto kokoelmien avaamisen tarpeellisuudesta yli rajojen suuntautuvaa uudelleenkäyttöä varten. Odotettavissa on, että jatkossa direktiivin tätä koskevat määräykset tulevat velvoittavammiksi.

Tällä hetkellä on kuitenkin selvää, että muistiorganisaatioiden aineistojen laajempi, organisaatioiden ulkopuolella tapahtuva käyttö tieteelliseen tutkimukseen edellyttää oikeudenhaltijoiden suostumusta, ellei lain 25.1§:n säännös julkistetun taideteoksen sisällyttämisestä arvostelevaan tai tieteelliseen teokseen sovellu tai muistiorganisaatio ei itse ole lisensoinut aineiston käyttöä.

Tutkimuskäyttöä koskeva sopimuslisenensisäännös

Pohjoismaisessa tekijänoikeuslainsäädännössä on omaksuttu työläinsäädännön puolelta menettely, jolla laissa ulotetaan tietyn käyttäjätahon kanssa solmitun sopimuksen vaikutukset kattamaan myös sellaiset oikeudenhaltijat, joita sopimuksen solminut järjestö ei edusta. Yleensä näillä ulkopuolisilla oikeudenhaltijoilla säilyy oikeus kieltää teostensa käyttö

27. *Directive 2013/37/eu of the European parliament and of the Council of 26 June 2013 amending Directive 2003/98/EC on the re-use of public sector information.*

sopimuslissenssisäännöksen nojalla.²⁸ Sopimuslissenssisäännöstä on perinteisesti käytetty sellaisissa teosten massakäyttötapauksissa, jolloin teosten yksinomaisen lisensointi ei ole ilman merkittäviä kustannuksia mahdollista. Kyseessä on ollut myös useimmiten selkeästi rajattu kotimainen ohjelmisto tai muu aineisto.

Suomen tekijänoikeuslaissa on annettu yleinen sopimuslissenssisäännös, joka koskee kappaleiden valmistamista julkistetusta teoksesta opetustoiminnassa tai tieteellisessä tutkimuksessa käytettäväksi (TekijäL 14.1 §). Lain mukaan säännöksen tarkoittaman sopimuksen nojalla valmistettu ja teoksen kappaleita voi käyttää *opetustoiminnassa tai tieteellisessä tutkimuksessa yleisölle välittämiseen muulla tavalla kuin radiossa tai televisiossa lähettämällä*. Tämä ei koske kappaleen valmistamista valokopioimalla tai vastaavin menetelmin, josta on olemassa oma, valokopiointia koskevan sopimuslissenssisäännöksen (TekijäL 13 §) nojalla tehty sopimus. Tekijällä on oikeus kieltää teoksensa käyttö tämän sopimuslissenssisäännöksen nojalla paitsi silloin, kun teos on lähetetty radiossa tai televisiossa (TekijäL 14.4 §).

Suomessa on solmittu tekijänoikeuslain 14§:n sopimuslissenssisäännöksen nojalla ainoastaan kolme tutkimuskäyttöä koskevaa sopimusta, kaikki vuonna 2012. Ensimmäinen niistä on opetusministeriön ja Kopioston välillä solmittu niin sanottu digilupasopimus, joka käytännössä ulottaa perus-opetus- ja korkeakouluopetukseen solmitun valokopiointisopimuksen määräykset koskemaan myös digitaalisessa muodossa tapahtuvaa teosten kopiointia. Sopimus on selvästi laadittu opetustoimintaa silmällä pitäen, vaikka siinä periaatteessa myös mainitaan teosten osien tulostaminen tutkimuskäyttöä varten. Sopimuksessa on nimenomaisesti kielletty teoksen kappaleen valmistaminen tietokoneella luettavaan muotoon. Sopimus ei kata tekstin ja datan louhinnan tyyppistä tutkimusta eikä tietokantojen käyttöä ylipäätensä. Toinen Kopioston 14 §:n nojalla solmima sopimus koskee tekstin louhintaa vanhoista sanoma- ja aikakauslehdistä ja siihen palaamme tarkemmin jäljempänä. Palaamme tähän sopimukseen yksityiskohtaisesti käsitellessämme tekstin ja datan louhintaa.

28. Suomen tekijänoikeuslain 26 §:ssä on annettu yleisiä sopimuslissenssisäännöstä koskevia määräyksiä.

Näiden sopimusten lisäksi Kopiosto on solminut kotimaisten (YLE:n kanavien sekä MTV 3:n) radio- ja televisio-ohjelmien opetus- ja tutkimuskäyttöä koskevan sopimuksen, jolla on sopimuslisenssivaikutus. Tämä sopimus koskee kotimaisia radio- ja televisio-ohjelmia, mutta ei kuitenkaan elokuvateatteri- tai tallennelevitykseen tarkoitettuja elokuvia tai mainoksia. Se kattaa myös ulkomaiset ohjelmat lukuunottamatta jatkuvajuonisia sarjoja, elokuvateatteri- tai tallennelevitykseen tarkoitettuja elokuvia tai mainoksia ja yhteispohjoisina tuotantoina valmistettuja opetusohjelmia. Kopiosto sallii näiden ohjelmien tallentamisen, kopioinnin, tallenteiden käytön ja julkisen esittämisen korvauksetta tieteellisen tutkimuksen edellyttämässä laajuudessa.

*Suomessa tekijänoikeuslaki antaa eurooppalaisessakin viitekehyksessä erittäin laajan suojan tekijänoikeuden suojaamille teoksille ja erityisesti erilaista dataa sisältäville tietokannoille, joiden käyttö tutkimuksessa on keskeisellä sijalla. Lain mukainen luettelosuoja kattaa käytännöllisesti katsottuna kaikki vähänkään enemmän dataa sisältävät tietokannat. Tätä laajaa suojaa tasapainottamassa ei kuitenkaan ole rajoitussäännöksiä, jotka mahdollistaisivat turvallisen tietokantojen tutkimuskäytön. Suuressa osassa muista EU:n jäsenvaltioista on laissa annettu tieteellisen tutkimuksen hyväksi rajoitussäännös, jonka myös niin sanottu *Tekijänoikeudet tietoyhteiskunnassa*-direktiivi mahdollistaa.²⁹ Koska jäsenmailla ei ollut velvollisuutta säätää direktiivissä olevia rajoitussäännöksiä, Suomi on jättänyt tämän rajoitussäännöksen voimaan saattamatta. Tämän rajoitussäännöksen puute on korostunut entisestään uusien tietenteon tapojen myötä, jolloin tutkimusaineistot voivat sijaita useammassa eri maassa ja eri maissa sijaitsevat tutkijat käyttävät niitä yhtä aikaa.*

29. *Euroopan parlamentin ja neuvoston direktiivi 2001/29/EY tekijänoikeuden ja lähioikeuksien tietyjen piirteiden yhdenmukaistamisesta tietoyhteiskunnassa, 22.5.2000.*

Direktiivin 2001/29/EY:n 5 artiklan 3 a kohdan mukaan jäsenvaltiot voivat säätää poikkeussäännöksen oikeudesta teoksen kappaleenvalmistamiseen ja yleisölle välittämiseen yksinomaan opetuksen tai tieteellisen tutkimuksen havainnollistamiseen, siltä osin kuin käyttö on perusteltua tavoiteltavan ei-kaupallisen tarkoituksen vuoksi. Lähde ja tekijän nimi on mainittava, jollei tämä osoitetaudu mahdottomaksi. Direktiivin suomalainen käännös on hieman harhaanjohtava, koska direktiivin vastaava englanninkielinen teksti – ”use for the sole purpose of illustration for teaching or scientific research, as long as the source, including the author’s name, is indicated, unless this turns out to be impossible and to the extent justified by the non-commercial purpose to be achieved” – antaa mahdollisuuden myös toiseen tulkintaan. Sen mukaan sana havainnollistaminen viittaa ainoastaan sanaan opetus, jolloin rajoitussäännös olisi mahdollinen opetuksen havainnollistamiseksi ja tieteellistä tutkimusta varten.³⁰ Viimeksi mainittu tulkinta tuntuu olevan vallitseva käsitys direktiivistä esimerkiksi Hollannissa ja Saksassa.

30. Säännöksen monimerkityksisyyttä pohtivat myös J. Reichman, & R. Okediji, *When Copyright Law and Science Collide: Empowering Digitally Integrated Research Methods on a Global Scale*, *Minnesota Law Review* 96 (2012) 1362, 1381 ss.

Suomessa sopimuslisenissääntely on toiminut hyvin alueilla, joissa on ollut kysymys suhteellisen rajoitetusta lähinnä kotimaiseen aineistoon keskittyvästä käytöstä. Sen sijaan heti, kun kyseessä on ulkomaista aineistoa koskeva yli rajojen suuntautuva käyttö, sopimuslisenissäännökseen liittyvät ongelmat nousevat esiin. Tästä hyvä esimerkki on, että Suomen tekijänoikeuslain opetusta- ja tutkimusta koskeva sopimuslisenissäännös tuli voimaan 1.1.2007 ja ensimmäinen tutkimusta koskeva sopimus solmittiin 2012.

Ulkomaisen aineiston lisensointi on ongelmallista, ja päädytään helposti lisensoimaan sellaista, minkä oikeudenhaltija alun perin on tarkoittanut vapaasti käytettäväksi tai mille ainakin tutkimuskäyttö olisi sallittu. Tässä tapauksessa kyseessä olisi satunnaisten muiden maiden kansalaisten tai muiden oikeudenhaltijoiden teosten käytön lisensoiminen ilman, että kyseiset henkilöt itse saavat välttämättä koskaan tietoa asiasta, puhumatkaan, että he saisivat korvauksia. Esimerkiksi internetissä vapaasti saata-

villa olevan aineiston sisällyttäminen sopimuslisenissäännöksen alaiseen sopimukseen olisi ääriesimerkki tällaisesta tilanteesta. Jotta aineistoa voitaisiin ylipäättänsä lisensoida, mistään olosuhteista ei pitäisi käydä ilmi, että oikeudenhaltija on myös tarkoittanut aineiston edelleenkäytettäväksi.

Tällaisessa tapauksessa kotimaiset oikeudenhaltijat ja heidän järjestönsä rahastaisivat käytöstä, josta alkuperäiset oikeudenhaltijat eivät olisi oman maansa mukaan voineet periä korvauksia. Julkisissa tutkimuslaitoksissa tapahtuvan tutkimuksen osalta käytön maksaisi opetusministeriö tai julkinen tutkimuslaitos, ja lopputuloksena taloudelliselta kannalta olisi tulonsiirto kotimaisilta veronmaksajilta ulkomaisten teosten oikeudenhaltijoille tai kotimaiselle järjestölle, riippuen siitä, tilitetäänkö korvaukset eteenpäin.

Käytännössä tämä tarkoittaa, että Suomen tekijänoikeuslaissa ei ole olemassa yleistä rajoitussäännöstä, joka mahdollistaisi teosten käyttämisen tieteelliseen tutkimukseen. Esimerkiksi Saksassa ja Hollannissa on pakkolisen-sityyppinen säännös ja Isossa-Britanniassa fair dealing -säännös, jotka kaikki sallivat teosten käytön tutkimukseen lain asettamissa rajoissa. Isossa-Britanniassa on ehdotettu fair dealing -säännöksen soveltamisalan laajentamista kattamaan myös äänitteet ja audiovisuaaliset teokset. Yhdysvalloissa on puolestaan yleinen *fair use* -säännös, joka antaa laajan mahdollisuuden teosten käyttämiseen mm. tieteellisessä tutkimuksessa. Seuraavassa tarkastellaan tutkimuskäytön kannalta yhä tärkeämmäksi nousevaa tutkimusdatan ja muun aineiston käyttöön liittyvää aineiston hyödyntämistä, tekstin ja datan louhintaa.

7.

UUSIA HAASTEITA TEOSTEN TUTKIMUSKÄYTÖLLE

Tekstin ja datan louhinta tekijänoikeudelliselta kannalta

Parhaimmillaan uuden teknologian uutta tietoa luovat sovellukset nousevat tällä hetkellä esille tekstin ja datan louhinnassa, jolloin systemaattisesti tuotetaan, analysoidaan ja yhdistetään eri lähteistä uutta tietoa tavalla, joka ei ole aikaisemmin ollut mahdollista. Tutkimusdatan avoin saatavuus muodostaa erinomaisen alustan eri tiedonlouhinnan mekanismeille. Yhdysvalloissa tekstin ja datan louhinta on useimmiten mahdollista ilman tekijänoikeudellisia rajoitteita tekijänoikeuslakiin sisältyvän *fair use* -peri-

aatteen avulla. Sen sijaan mannereurooppalainen tiukan oikeusperusteinen tekijänoikeuslaki suhtautuu hyvin tiukasti ilman oikeudenhaltijoiden lupaa tapahtuvaan tekstin ja datan louhintaan riippumatta siitä, tapahtuuko se tutkimus- vai kaupallisiin tarkoituksiin tai onko sillä mitään vaikutusta teosten varsinaiseen hyödyntämiseen.

EU:n tuomioistuin on hiljattain ottanut kantaa tekstin ja datan louhintaan kahdessa *Infopaq*-ratkaisussaan, jotka koskivat teoksen kappaleen valmistamisoikeuden soveltamista tekstin louhintaan sanomalehdistä. Näissä tapauksissa tuomioistuin on pohtinut teoksen kappaleen valmistamisoikeuden ulottuvuutta ja sen suhdetta direktiivissä (2001/29/EU) säädettyyn pakollista väliaikaista kappaleen valmistamista koskevaan poikkeussääntöön. Direktiivin mukaan kappaleen valmistamisoikeus ei koske sellaista tilapäistä kappaleen valmistamista, joka on väliaikaista tai satunnaista sekä erottamaton ja välttämätön osa teknistä prosessia ja jonka ainoa tarkoitus on mahdollistaa välittäjän toimesta tapahtuva teoksen tai muun aineiston siirto verkossa kolmansien osapuolien välillä, tai aineiston laillinen käyttö. Tämän lisäksi käytöllä ei saa olla itsenäistä taloudellista merkitystä.³¹

Infopaq-ratkaisujen tuloksena voidaan sanoa, että teoksen skannaaminen ja tallentaminen digitaalisessa muodossa on sen kappaleen valmistamista.

Tuomioistuimen mukaan automaattisen tietojen louhinnan tuloksena voi syntyä tekijänoikeudellisesti suojattuja teoksia, jos kyseessä on II sanan sarja, joka ilmentää tekijänsä omaperäistä henkistä luomistyötä. Kansallisen tuomioistuimen on yksittäistapauksessa arvioitava, ylittyykö teostaso tällaisessa tapauksessa.³²

Paradoksaalista kyllä, *sui generis* -tietokannan valmistajan oikeuteen ei sovelleta tekijänoikeus tietoyhteiskunnassa direktiivin 5.1 artiklan väliaikaista kappaleenvalmistamista koskevaa rajoitussäännöstä vaan tietokantojen suojasta annetun direktiivin (96/9/EY) 7 artiklan mukaista *sui generis* -oikeutta koskevaa kopioinnin käsitettä. *Sui generis* -oikeuteen sisältyvä kopiointi (*extraction*) kattaa sekä suojatun tietokannan sisällön laadullisesti tai määrällisesti olennaisen osan siirtämisen että sellaisten epäolennaisten

31. Direktiivi 2001/29/EY, 5.1 artikla.

32. *Infopaq International v Danske Dagblades Forening*, Yhteisöjen tuomioistuin, 16.7.2009, asia C-5/08.

osien siirtämisen, joka jatkuvuutensa ja järjestelmällisyytensä vuoksi johtaa tietokannan sisällön olennaisen osan uudelleen muodostamiseen.³³

Teknologioiden liittyessä toisiinsa on yhä vaikeampi tehdä eroa sen välillä milloin on kyseessä teosten väliaikainen selailu tai kopiointi ja milloin tämä toimi kohdistuu tietokantoihin. *Nykyisen sääntelyn mukaan Tekijänoikeudet tietoyhteiskunnassa -direktiivin 5.1 artiklan väliaikaista kappaleen valmistamista koskeva rajoitussäännös koskee ainoastaan mainitun direktiivin mukaisia oikeuksia eikä tietokantojen kopiointia.* Epäyhdenmukainen sääntely aiheuttaa oikeudellista epävarmuutta digitaalisessa teosten hyödyntämisessä. Komissio onkin todennut tekijänoikeudellista sääntelyä koskevassa arvioinnissaan, että *tekijänoikeudelliset poikkeussäännökset pitäisi ulottaa koskemaan myös vastaavia tietokantadirektiivin mukaisia oikeuksia.*³⁴

Tässä yhteydessä on huomattava, että yksityistä käyttöä koskevaa rajoitussäännöstä ei Suomessa vallitsevan tekijänoikeuslainsäädännön tulkinnan mukaan voida soveltaa korkeakoululaitoksessa tehtävään ammattimaiseen tutkimus- ja opetustyöhön. Jotta tekijänoikeudellisesti suojatun aineiston käyttö ammattimaisessa tutkimustoiminnassa olisi mahdollista, tähän on oltava joko oikeudenhaltijoiden suostumus tai laissa oleva erityinen peruste.

Tekstin ja datan louhintaa voisi periaatteessa helpottaa myös laissa annettu mahdollisuus siteerata julkistettua teosta. *Julkistetusta teoksesta on lupa hyvän tavan mukaisesti ottaa lainauksia tarkoituksen edellyttämässä laajuudessa.* Tässä yhteydessä on kuitenkin huomioitava, että *lainauksen lähde eli tekijän nimi ja julkaisija tai julkistuspaikka (esim. nettisivu), on aina mainittava.* (TekijäL 22§) Louhinta edellyttää aina kokonaisten teosten kopioimista, mikä voi olla ongelmallista siteeraamisoikeuden käytön kohdalla. Tietokantojen kohdalla siteeraamisoikeuden soveltaminen tekstin ja datan louhinnassa on poissuljettu sen perusteella, että tietokantadirektiivi ei salli tietokantojen siteerausta koskevan rajoitussäännöksen sisällyttämistä kansalliseen tekijänoikeuslakiin. Tekstin ja datan louhinnassa tapahtuu myös teknisesti aina koko tietomassan kopiointi, mitä Suomen tekijänoikeuslaki

33. *Directmedia Publishing GmbH v Albert-Ludwigs-Universität Freiburg*, Yhteisöjen tuomioistuin 9.10.2008, asia C-304/07.

34. *Commission staff working paper on the review of the EC legal framework in the field of copyright and related rights*, 19.7.2004, SEC (2004) 995.

ei tällä hetkellä salli edes tietokantojen ei-kaupalliselle tutkimuskäytölle ilman oikeudenhaltijan suostumusta.

Teoksen muunteluoikeutta ei ole EU:ssa harmonisoitu, joten sen varas-
sa kansallisella lainsäätäjällä on enemmän liikkumavaraa. Lähtökohtana
teoksen muuntelulle on alkuperäisen tekijän suostumus (TekijäL 4.1). Laki
mahdollistaa kuitenkin niin sanotun vapaan teoksen käytön silloin, jos
tehdään kokonaan uusi teos alkuperäisen teoksen pohjalta siten, että alku-
peräinen teos ei enää ole tunnistettavissa. Tässä tapauksessa alkuperäisen
teoksen tekijän suostumusta muuntelulle ei edellytetä. Tästä niin sanotusta
vapaasta muuntelusta säädetään laissa seuraavasti: ”jos joku teosta vapaasti
muuttaen on saanut aikaan uuden ja itsenäisen teoksen, ei hänen tekijä-
oikeutensa riipu tekijänoikeudesta alkuperäisteokseen” (TekijäL 4.2).

Tutkimusdatan hyödyntämisen osalta tämän säännöksen soveltaminen
voisi tulla kysymykseen esimerkiksi silloin, jos kieliteknologian alan tutkija
käyttää hyväkseen digitaalisessa muodossa olevaa aineistoa niin, että hän ana-
lysoi tiettyjen lauserakenteiden tai sanojen esiintymistä, ja tämän käytön poh-
jalta syntyy kokonaan uusi itsenäinen teos, kun tutkimuksen tulokset rapor-
toidaan. Tästä hyvänä esimerkkinä on ainoa Suomessa tehty tekstin louhintaa
koskeva sopimus tekijänoikeuslain 14§:n sopimuslissenssisäännöksen nojalla.

Tekijänoikeuslain 14 §:n nojalla Kopioston ja Helsingin yliopiston välillä
solmittu tekstin louhintaa koskeva sopimus koskee vanhojen sanomaleh-
tien ja aikakauskirjojen käyttöä kieliteknologiseen tutkimukseen (sanoma-
lehdet 1800-luvun puolivälistä vuoteen 1911 ja aikakauslehdet 1800-luvun
lopusta vuoteen 1944). Kyseiset julkaisut ovat saatavilla Kansalliskirjaston
avoimessa verkkopalvelussa. Sopimuksen mukaan auktorisoidut käyttäjät
saavat tunnistautumisen takana olevan kolmannen tahon verkkopalvelun
välityksellä käyttää näitä aineistoja seuraaviin tutkimustarkoituksiin:

- (1) selata, käyttää ja kopioida itselleen (tutkimuskonsortion) etukäteen valmistamia tilastoja kuten asiayhteydestään irrotettujen kirjainten, sanaluokkien, sanojen, sanaparien, kolmen sanan yhdistelmien tai vastavien kielellisten seikkojen määristä, sekä
- (2) hakea ns. konkordanssipalvelun avulla tiettyjä sanoja, sanojen yhdistelmiä tai kieliopillisia rakenteita edustavia esimerkkivirkkeitä, joista

näkyä etsitty kohde ja sen rajallisena ympäristönä se virke, jossa ilmiö esiintyy, siten, että palvelun kautta saatavista tuloksista ei voi rekonstruoida alkuperäisiä teoksia tai niiden virkettä laajempia osia.

Kumpikaan näistä käyttötavoista ei millään tavoin liity asianomaisten lehtikirjoitusten alkuperäiseen tarkoitukseen eikä tutkimustuloksissa tule näkymään alkuperäisiä artikkeleita. Jos tätä käyttöä pitäisi jotenkin analysoida Suomen tekijänoikeuslain näkökulmasta, se olisi lähinnä teosten vapaata muuntelua, jolloin lopullinen tutkimustulos olisi uusi itsenäinen alkuperäisistä teoksista riippumaton teos. Kun tämän lisäksi otetaan huomioon, että sanomalehtiin ei varmastikaan sisältynyt tekijänoikeudellisesti suojattua materiaalia, koska viimeinenkin niistä oli julkaistu vuonna 1911 ja aikakauslehtien joukossa todennäköisesti vain pieni vähemmistö sisältää tekijänoikeuden suojaamia kirjoituksia, kysymys herää, oliko tämä sopimus tarpeen näiden aineistojen tutkimuskäytön mahdollistamiseksi. Sopimuksessa todetaan, että käytöstä koeaikana 2013-2015 suoritettu korvaus (5000 euroa vuodessa) ei Kopioston mukaan vastaa käypää korvaustasoa.

Tekstin ja datan louhintaan sovellettuja ratkaisuja eräissä muissa maissa

Japani on ainoa maa maailmassa, jossa tekijänoikeuslaki sisältää säännöksen, joka sallii nimenomaisesti tekstin louhinnan. Lain 47 artiklan mukaan

For the purpose of information analysis ('information analysis' means to extract information, concerned with languages, sounds, images or other elements constituting such information, from many works or other much information, and to make a comparison, a classification or other statistical analysis of such information; the same shall apply hereinafter in this Article) by using a computer, it shall be permissible to make recording on a memory, or to make adaptation (including a recording of a derivative work created by such adaptation), of a work, to the extent deemed necessary.³⁵

35. *Japan Copyright Act* (2011), siteerattu Jiscin tekstin ja tiedonlouhintaa koskevassa raportissa. (JISC (2012), *The Value and Benefits of Text Mining to UK Further and Higher Education. Digital Infrastructure*, saatavilla <http://bit.ly/jisc-textm>.)

Yhdysvalloissa tekijänoikeuslain sisältämän fair use -periaatteen, joka sallii sellaisen tekijänoikeuden suojaaman materiaalin käytön tietyin edellytyksin, joka muuten olisi kielletty, on katsottu sallivan useimmissa tapauksissa myös tekstin ja datan louhinnan. Fair use -puolustus koskee lain nimenomaisen sanamuodon perusteella muun muassa tutkimuskäyttöä. Tarkasteltaessa fair use -puolustuksen soveltumista yksittäistapauksessa on USA:n tekijänoikeuslain mukaan pohdittava seuraavien seikkojen soveltumista kyseiseen tapaukseen:

- (1) *the purpose and character of the use, including whether such use is of a commercial nature or is for nonprofit educational purposes;*
- (2) *the nature of the copyrighted work;*
- (3) *the amount and substantiality of the portion used in relation to the copyrighted work as a whole; and*
- (4) *the effect of the use upon the potential market for or value of the copyrighted work.*

Sillä seikalla, onko teos julkaistu vai ei, ei ole merkitystä fair use -puolustuksen soveltamiselle. (US Copyright Act, Sect. 107).

Lain luettelemat seikat eivät muodosta tyhjentävää listaa vaan tuomioistuimien voi ottaa myös muita tapaukseen liittyviä seikkoja huomioon. Eri tekijöiden painoarvo oikeuskäytännössä on vaihdellut eri aikoina ja tällä hetkellä painoa annetaan enenevässä määrin uuden tiedon luomiselle ja käytötavoille, joissa syntyy uutta muunneltua materiaalia (*transformative uses*).

Viimeisin fair use -tapaus, joka koskee nimenomaisesti kieliteknologista tutkimusta on tapaus *the Authors Guild et al. against Hathitrust et al.*³⁶ Tapauksessa kirjailijoita edustavat järjestöt (mukaan luettuna Ruotsin ja Norjan kirjailijaliitot) sekä yksittäiset kirjailijat haastoivat tutkimusyliopistojen yhteenliittymän (Hathitrust) oikeuteen siitä, että Hathitrust oli teettänyt Googlella kopioita tekijänoikeuden suojaamista teoksista seuraavien tarkoituksien varten:

36. United States District Court, Southern District of New York, Case 1:11-cv-06351-HB. Document 156. October 10, 2012.

- (1) koko tekstin käsittävä haku, joka sallii tutkijan hakea tietyn sanan esiintymistiheyttä koko tekstin ja Hathitrustin digitaalisen arkiston laajuudelta kuitenkin siten, että jos asianomainen kirja oli vielä tekijänoikeuden alainen, tulokset tietyn sanan esiintymisestä annettaisiin vain sivunumeroina eikä varsinaista tekstiä näkyisi tuloksissa lainkaan.
- (2) arkistokopioksi;
- (3) käytettäväksi henkilöille, jotka todistettavasti omaavat heikentyneen näkökyvyn. Nämä kirjat ovat saatavilla ainoastaan suljetun autentikoinnin takana olevan verkon välityksellä.

Tuomioistuin katsoo päätöksessään, että Hathitrustin toiminta täyttää fair usen kriteerit. Ensiksi tuomioistuin toteaa, että kaikkien lain mainitsemien kohtien ei tarvitse toteutua yksittäisessä tapauksessa, vaan kyseessä on aina viime kädessä tapauksen kokonaisarviointi. Tuomioistuin kuitenkin analysoi tapauksen kaikkien laissa annetun neljän fair use -kriteerin kautta.

Tuomioistuimen mukaan aina, kun kyseessä on opiskeluun tai tutkimukseen liittyvä käyttö, ensimmäinen, käytön tarkoitusta koskeva kriteeri täyttyy jo suoraan lain perusteella. Samoin, kun käyttö lisää jotain uutta alkuperäiseen teokseen tai jos käyttö koskee teosta sellaisenaan, mutta suuntautuu kuitenkin täysin eri tarkoitukseen kuin alkuperäinen käyttö (*transformative use*). Sama argumentti soveltuu myös teoksen luonnetta koskevaan toiseen kriteeriin. Vaikka periaatteessa fair use -kynnys on korkeammalla kaunokirjallisten teosten (*creative works*) kohdalla kuin puhtaiden tietokirjojen (*factual works*), tällä ei ole merkitystä silloin, kun kyseessä on transformatiivinen teosten käyttö. Samoin tuomioistuin katsoo, että tässä tapauksessa kokonaisten teosten kopiointi oli välttämätöntä, jotta sanojen indeksointi olisi mahdollista ja jotta teokset voitaisiin saada sokeiden luettaviksi (fair useen kolmas kriteeri).

Mitä tulee käytön vaikutukseen teosten potentiaaliin tuleviin markkinoihin, tuomioistuin toteaa, että tässä tapauksessa yleensä tarkastellaan vaikutusta teosten pääasiallisiin markkinoihin, ja kun kyseessä on transformatiivinen teosten käyttö, tämän arvioiminen on huomattavasti epävarmempaa. Tässä tapauksessa kyse on lisäksi ei-kaupallisista markkinoista, jolloin täytyisi olla painavaa näyttöä siitä, että käytöstä aiheutuisi harmia tulevai-

suudessa oikeudenhaltijoille. Oikeudenhaltijat eivät menetä lisensointituloja teosten pääasiallisilta markkinoilta silloin, kun kyseessä on transformatiivinen ei-kaupallinen käyttö. Tuomioistuimen mukaan neljännen fair use -kohdan tarkoitus ei täyttyisi, jos aina silloin, kun käytöstä ei makseta korvauksia, juttu pitäisi ratkaista oikeudenhaltijoiden eduksi. Näin oikeudenhaltijat voisivat etukäteen tehdä tyhjäksi tietyt teosten käyttötavat.³⁷

Hathitrust-tapaus osoittaa selkeästi, että Yhdysvaltojen tekijänoikeuslainsäädännössä omaksuttu fair use -säännös on antanut oikeudellisen pohjan myös tekstin ja datan louhintaan perustuvalla tutkimuksella. Sen sijaan mannereurooppalaiseen tekijänoikeusjärjestelmään pohjautuvat oikeusjärjestelmät ovat osoittautuneet jäykemmiksi näiden uusien käyttötapojen edessä.

Isoissa Britanniassa on annettu Ian Hargreavesin raportin pohjalta esitys fair dealing -säännöksen soveltamisalan laajentamisesta ja erityisestä rajoitussäännöksestä, joka koskisi ei-kaupallista tekstin ja datan louhintaa.³⁸ Tämän lisäksi Hargreaves ehdottaa, että datan ja tekstin louhinta sallittaisiin myös kaupalliseen käyttöön EU:n tasolla.³⁹

Australiassa ehdotetaan tekijänoikeuslainsäädännön uudistuksen yhteydessä kattavan fair use -säännöksen sisällyttämistä tekijänoikeuslakiin. Tämä säännös kattaisi nimenomaisesti muun muassa *erilaisia alkuperäisen käytön ulkopuolelle jääviä käyttötapoja (non-consumptive uses)* niin kuin tietokoneohjelmien muodostamat väliaikaiset kopiot, indeksoinnin ja datan ja tekstin louhinnan. Ehdotuksessa korostetaan, että uuden rajoitussäännöksen pitää olla niin joustava, ettei se sulje pois mahdollisia uusia tulevaisuudessa syntyviä tekijänoikeudellisen materiaalin hyödyntämistapoja.⁴⁰

Jäljempänä katsomme, vaatisiko tekijänoikeussäännöstömme muutosta joustavampaan suuntaan, mikä sallisi uusien teknologioiden mahdollistamien uusien tiedon analyysitapojen laajamittaisen soveltamisen tutkimuskäyttöön.

37. *Ibid.*

38. Ks. <http://www.ipo.gov.uk/techreview-data-analysis.pdf>.

39. I. Hargreaves, *Digital Opportunity. A Review of Intellectual Property and Growth*, 2011. <http://www.ipo.gov.uk/ipreview.htm>.

40. Ks. tätä koskeva Australian hallituksen discussion paper *Copyright and the Digital Economy* (2013). http://www.alrc.gov.au/sites/default/files/pdfs/publications/dp79_whole_pdf_.pdf.

8.

NYKYTILANTEEN ARVIO: TUTKIMUKSEN INTRESSIEN HUOMIOON OTTAMINEN SUOMEN LAINSÄÄDÄNNÖSSÄ

Tekijänoikeuslainsäädäntö on Euroopassa kirjoitettu siten, että uuden teknologian aikaansaama teosten käyttö, jossa tapahtuu teosten kopiointia, automaattisesti lankeaa tekijän yksinoikeuksien alle, vaikka ne eivät mitenkään liittyisi varsinaiseen tekijänoikeudellisen suojan alkuperäiseen yhteiskunnalliseen legitimaatioon. Osaltaan tähän on vaikuttanut se, että tuomioistuimet Euroopassa ovat soveltaneet yksinoikeuksia laajentavasti.⁴¹ Suomi on muiden Pohjoismaiden ohella niitä harvoja maita, jossa ei ole rajoitussäännöstä tekijänoikeuslainsäädännössä tieteellisen tutkimuksen helpottamiseksi. Tämän lisäksi Pohjoismaissa on vielä hyvin laaja suoja tietokannoille luettelosuojan muodossa, mikä on entisestään omiaan vaikeuttamaan tai ainakin luomaan epävarmuutta tietokannoissa olevan datan ja muun aineiston käyttöön.

Syynä nykyiseen tilanteeseen ei varmastikaan ole se, että mikään taho olisi halunnut vaikeuttaa tutkimuksen tekemistä vaan ennen kaikkea se, ettei olla riittävän selvästi pystytty arvioimaan laajan tietokanta- tai luettelosuojan vaikutusta ilman vastaavia rajoitussäännöksiä tasapainottamassa tilannetta. On kuviteltu, että datan ja tekijänoikeuden suojaamien aineistojen käyttö voidaan hoitaa sopimusteitse, eikä tiedeyhteisö ole tarpeeksi selkeästi tuonut esille omaa mielipidettään eikä tarpeitaan sääntelyn suhteen.

Tekijänoikeus tutkimuksen tukena

Arvioitaessa tekijänoikeuden rajoitussäännöksen tarpeellisuutta ja sen taloudellisia vaikutuksia eri tahoille ja yhteiskunnalle, rajoitussäännöksen vaikutuksia on järkevää tarkastella eri osa-alueittain. Lähtökohdaksi otetaan mannereurooppalaisen tekijänoikeusjärjestelmän peruslegitimaatio, jonka mukaisesti tekijänoikeudellisen suojan olisi toimittava kannustinmekanismina uusien teosten tuottamiselle. Tasapainottavana mekanismina toimii tällöin se, että tekijänoikeuden suojaamien teosten suoja ei saa muodostua niin voimakkaaksi, että se estää uusien teosten tuottamisen vanhojen poh-

41. Hargreaves (ks. viitettä 39), 47.

jalta. Digiteknologian myötä tämä kysymys on noussut entistä keskeisemmäksi, kun esimerkiksi vanhojen arkistojen digitoimisen myötä voidaan tiedonlouhinnan työkaluja käyttäen löytää yli tieteenalarajojen kokonaan uusia yhteyksiä ja lainalaisuuksia aivan eri mittakaavassa kuin aikaisemmin.

EU:ssa jäsenmailla on *Tekijänoikeudet tietoyhteiskunnassa* -direktiivin mukaan mahdollisuus säätää rajoitussäännös mm. *tekijänoikeudellisten teosten käyttämiseen tieteellisen tutkimuksen hyväksi siltä osin, kun käyttö on perusteltua tavoiteltavan ei-kaupallisen tarkoituksen vuoksi ja edellyttäen, että lähde ja tekijän nimi mainitaan ellei se ole mahdotonta* (artikla 5.3 a). Tutkimusta pidetään komission mukaan ei-kaupallisena myös silloin, kun se tehdään osittain kolmannen, yksityisen sektorin osapuolen rahoituksella, jos tutkimus itsessään on ei-kaupallista. Tästä esimerkkinä mainitaan, että tutkimus tehdään julkisessa tutkimuslaitoksessa osittain yksityisellä rahoituksella.

Komission mukaan tämä rajoitussäännös on implementoitu hyvin ka-peasti tai tavalla, ettei sen tarkoitus ole toteutunut. Tästä komissio mainitsee esimerkkinä Pohjoismaat. Suomessa rajoitussäännöstä ei ole laissa lainkaan. Komission mukaan nykyinen tilanne ei ole tyydyttävä eikä se mahdollista yli rajojen tapahtuvaa verkkopohjaista opetus- tai tutkimustoimintaa. Komission mukaan verkkomaailmassa ylikansallisten tutkimusverkostojen luominen muodostaa perustavanlaatuisen osan tiedon vapaasta liikkuvuudesta EU:ssa, eikä jäsenmaiden epäyhtenäisen tekijänoikeudellisen sääntelyn pitäisi olla tälle esteenä.⁴²

Tekijänoikeuden kannustusmekanismi tieteellisessä tutkimuksessa

Tekijänoikeudellisen suojan yhteiskunnallisena legitimaationa mannereurooppalaisessa tekijänoikeudessa pidetään yleensä, että se takaamalla tekijöille korvauksen teoksen käytöstä kannustaa uusien teosten luomiseen ja näin tasapainottaa monopolisuojusta yhteiskunnalle koituvaa negatiivista vaikutusta. Tieteellisessä tutkimuksessa taloudellinen korvaus ei kuitenkaan toimi tutkimuksen ensisijaisena kannustimena vaan se meriitti, min-kä tutkijat saavat tutkimustulostensa julkaisusta, mitä kautta he taas saavat lisää tutkimusrahoitusta ja uusia tutkimusyhteistyömahdollisuuksia. Tutkijoiden varsinainen työ on yleensä rahoitettu julkisin varoin, täydennetty-nä tänä päivänä enenevässä määrin yksityisellä rahoituksella.

Tekijänoikeus takaa tutkijalle meritoitumisen moraalisten oikeuksien avulla, ennen kaikkea attribuutio-oikeuden kautta, joka edellyttää tekijän nimen mainitsemista aina teoksen käytön yhteydessä. Tekijän respektio-oikeus puolestaan estää sen, että teos turmellaan tai että se esitetään yhteydessä, joka loukkaa tekijän tieteellistä mainetta.

Tämä tarkoittaa myös sitä, että taho, joka taloudellisesti hyötyy eniten perinteisen tieteellisen tutkimuksen tulosten julkaisusta on tiedekustantajat, jotka julkaisevat julkisesti rahoitetun tutkimuksen tulokset ja myyvät ne takaisin julkisesti rahoitetulle tutkimusyhteisölle. Ottaen huomioon, että julkisesti rahoitettu tieteellinen tieto on julkishyödyke, näyttäisi siltä, että tällä alueella mahdollisen tutkimustyötä tukevan rajoitussäännöksen vastineena ei välttämättä tarvitsisi olla korvausoikeutta tekijöille, ja kustantajien panostusta on jo tuettu julkisin varoin kahdessa eri vaiheessa. Rajoitussäännöstä laadittaessa on kuitenkin otettava huomioon, ettei se tarpeettomasti häiritse teosten ensisijaisia markkinoita Bernin yleissopimuksen kolmen kohdan testin merkityksessä. Tästä tarkemmin seuraavassa kappaleessa, josta käy selvästi ilmi, että yksi kolmen kohdan testin alkuperäisiä tarkoituksia oli nimenomaisesti sallia tekijänoikeudellisesti suojatun materiaalin käyttämisen tieteelliseen tutkimukseen.

Bernin yleissopimuksen kolmen kohdan testi

Direktiivissä on yksittäisen rajoitussäännöksen toteuttamiselle asetettu vielä lisäedellytykseksi, että se täyttää ns. kolmen kohdan testin. Sen mukaan poikkeussäännöstä voidaan soveltaa vain tietyissä erityistapauksissa, jotka eivät ole ristiriidassa teoksen tai muun aineiston tavanomaisen hyödyntämisen kanssa eivätkä kohtuuttomasti häiritse oikeudenhaltijan oikeutettuja etuja (Direktiivi 2001/29/EY artikla 5.5). Tämä artikla puolestaan on otettu Bernin konvention 9 artiklan 2 momentista, johon se sisällytettiin vuoden 1967 Tukholman revisiokonferenssissa. Siellä yleissopimukseen lisättiin laaja teoksen kappaleen valmistamisoikeus ja sitä rajoittava joustava säännös, joka loi kehikon kappaleen valmistusoikeuden soveltamiselle. Rajoitussäännös kohdistui konferenssiasiakirjojen mukaan nimenomaisesti mm. kappaleen valmistamisoikeuden rajoittamiseen tieteellisen tutkimuksen hyväksi, mutta tätä koskeva säännös kuitenkin poistettiin konferens-

sin kuluessa. Tällöin katsottiin, että kolmen kohdan testi on riittävä tässä suhteessa.⁴³

Bernin sopimuksen kolmen kohdan testi on yhdenmukainen USA:n fair use -sääntelyn kanssa ja antaisi näin myös perustan joustavan rajoitussäännöksen sisällyttämiseksi eurooppalaiseen siviilioikeuspohjaiseen tekijänoikeuslainsäädäntöön. Kolmen kohdan testin sisällyttämistä EU:n tietoyhteiskuntadirektiivin lisärajoitteeksi direktiivissä sallituille rajoitussäännöksille on voimakkaasti kritisoitu siitä, että se lisää epävarmuutta rajoitussäännösten soveltamisessa. Esimerkiksi hollantilainen ja ranskalainen oikeuskäytäntö ovat ottaneet kolmen kohdan testin rajoittavaksi lisäkritteriksi yksittäisen rajoitussäännöksen soveltamisessa. Käytännössä tämä on johtanut rajoitussäännöksen rajoittamiseen sen sanamuodon ulkopuolelle.⁴⁴

Kolmen kohdan testin tarkastelu sen laatimisasiakirjojen valossa antaa kuitenkin aihetta olettaa, että sitä ei suinkaan oltu tarkoitettu rajoittavaksi tekijäksi vaan joustavaksi yleissäännökseksi, joka mahdollisti rajoitusten säätämisen eri lainsäädännöllisissä traditioissa ja eri aikoina. Wipon tekijänoikeussopimuksen johdannossa todetaan nimenomaisesti, että uuden yleissopimuksen tarkoituksena on *”to maintain a balance between the rights of authors and the larger public interest, particularly education, research and access to information, as reflected in the Berne Convention”*. Sopimuksen 10 artiklaan on kirjoitettu uudestaan kolmen kohdan testi ja tätä koskevassa tulkintaohjeessa (*agreed statement*) todetaan

*It is understood that the provisions of Article 10 permit Contracting Parties to carry forward and appropriately extend into the digital environment limitations and exceptions in their national laws which have been considered acceptable under the Berne Convention. Similarly, these provisions should be understood to permit Contracting Parties to devise new exceptions and limitations that are appropriate in the digital network environment.*⁴⁵

43. S. Ricketson & J. Ginsburg, *International Copyright and Neighbouring Rights: The Berne Convention and Beyond*, 2nd Edition, Oxford University Press, 2005.

44. M. Senfileben, The International Three-Step Test: A Model Provision for EC Fair Use Legislation, *JIPITEC* 1 (2010) 67.

45. Wipo Copyright Treaty, agreed statement concerning Article 10. http://www.wipo.int/treaties/en/text.jsp?file_id=295166.

Tulkintaohjeessa todetaan niin ikään, ettei sen tarkoituksena ole kaventaa tai laajentaa Bernin yleissopimuksessa jo olevien rajoitussäännösten soveltamisalaa. Näyttäisikin siltä, että *Bernin yleissopimuksen kolmen kohdan testi voisi toimia pohjana myös EU:ssa joustavan rajoitussäännöksen aikaansaamiseksi*.⁴⁶

Tekniset suojaukset ja teosten tutkimuskäyttö

Pohdittaessa tutkimusta koskevan rajoitussäännöksen tarpeellisuutta on otettava huomioon myös *Tekijänoikeudet tietoyhteiskunnassa* -direktiivissä säädetty ylimääräinen ei-tekijänoikeudellinen suojakerros varsinaisten tekijänoikeuksien suojan päälle, joka antaa oikeudellisen suojan teoksiin asetetuille teknisille suojuksille tai oikeuksien hallinnointitiedoille. Tekijän luvalla teokseen asetettuja teknisiä suojuksia ei saa kiertää tai poistaa.⁴⁷ Nämä määräykset suojaavat esimerkiksi dataa tapauksissa, jolloin datan saatavuutta suojaaa autentikointijärjestelmä. Tällaisen suojan kiertäminen tai murttaminen on tekijänoikeuslaissa sanktioitu teko. Yksityinen käyttö ei myös ole Suomen lain mukaan mahdollista ohi teoksessa olevan teknisen suojuksen. Vastaavasti teokseen tekijän luvalla asetettuja oikeuksien hallintatietoja ei saa muuttaa tai poistaa.⁴⁸ Tämä säännös suojaa esimerkiksi datan metatietoja, joita ei saa ilman asianmukaista auktorisointia muuttaa tai poistaa.

46. Senftleben (ks. viitettä 44), 67.

47. Lain mukaan suojatun teoksen suojana olevaa tehokasta teknistä toimenpidettä, jonka teoksen tekijä tai joku muu tekijän luvalla teosta yleisön saataviin saattaessaan on teoksen suojuksi asettanut, ei saa kiertää. Tehokkaan teknisen toimenpiteen kiertämisen mahdollistavia tai kiertämistä helpottavia laitteita, tuotteita tai osia ei saa valmistaa tai tuoda maahan yleisölle levittämistä varten tai Suomen alueelle kolmanteen maahan kuljetettavaksi, levittää yleisölle, myydä, vuokrata, mainostaa myytäväksi tai vuokrattavaksi eikä pitää hallussa kaupallisessa tarkoituksessa. Tehokkaan teknisen toimenpiteen kiertämisen mahdollistavia tai sitä helpottavia palveluja ei liioin saa tarjota yleisölle. (TekijäL 56 e §)

48. Lain mukaan suojatun teoksen kappaleessa olevia taikka teosta yleisölle välitettäessä ilmeneviä sellaisia oikeuksien sähköisiä hallinnointitietoja, joilla tunnistetaan teos, tekijä tai oikeuksien muu haltija taikka jotka ovat tietoja teoksen käyttöehdoista, ei saa poistaa tai muuttaa. Suojatun teoksen kappaletta ei saa levittää yleisölle tai tuoda maahan yleisölle levittämistä varten taikka teosta välittää yleisölle siten, että oikeuksien sähköiset hallinnointitiedot on luvatta poistettu teoksesta tai että niitä on luvatta muutettu. (TekijäL 56 f §)

Erittäin ongelmalliseksi tämän säännöksen mahdollisen tutkimusta koskevan rajoitussäännöksen kannalta tekee se, että tietoyhteiskuntadirektiivin 6.4 artiklan 4 momentissa suljetaan pois jäsenvaltioiden velvollisuus mahdollistaa tiettyjen rajoitussäännösten mukaisen käytön toteutuminen verkkopalvelujen yhteydessä. Tämä tekee rajoitussäännöksistä käytännössä täysin tehottomia suljetuissa on-line palveluissa. Näitä ovat esimerkiksi tällä hetkellä kaikki tieteellisten lehtien julkaisukanavat silloin, kun lehdet eivät ole avoimesti saatavilla.⁴⁹ Tätä säännöstä sovelletaan myös tietokantoihin.

Muiden kuin suljettujen verkkopalvelujen osalta direktiivissä todetaan kuitenkin, että elleivät oikeudenhaltijat ole vapaaehtoisesti antaneet muun muassa kansallisen lainsäädännön tutkimuskäyttöä koskevan rajoitussäännöksen nojalla mahdollisuutta teosten tutkimuskäyttöön, jäsenvaltion on ryhdyttävä toimenpiteisiin tämän takaamiseksi (6.4 artikla). Tämä voisi tarkoittaa Suomessa tilannetta, jossa sopimuslissenssisäännöksen nojalla ei ole päästy sopimukseen tutkimuksen tarpeet tyydyttävästä teosten tutkimuskäytöstä.

Tästä johtuen yleisen edun kannalta tärkeiden rajoitussäännösten, kuten tässä tapauksessa *julkishyödykkeeksi katsottavan tieteellisen tiedon tuottamisen hyväksi säädettävän rajoitussäännöksen pitäisi olla pakottavaa oikeutta siten, ettei sitä voi sopimuksella kiertää*.⁵⁰ Suomen laissa on otettu hieman vastaavanlainen tulkinta, kun laissa sallitaan tallenteina levitettävien elokuvien maakoodausten purkamisen katselua varten.⁵¹ Mikäli laki olisi teknologianeutraali, maakoodausten purkamisen tulisi olla mahdollista myös verkkoympäristössä, mitä se ei tietenkään ole.

Yleisen edun kannalta tekijänoikeuden suojaaman aineiston tutkimuskäyttö on huomattavasti tärkeämpää kuin elokuvien ja televisio-ohjelmien territoriaalisen levityksen purkaminen. Tieteen vapauden voi katsoa perusoikeudelliselta kannaltakin painavan enemmän kuin tekijänoikeuksien suoja. Näin erityisesti siksi, että teosten ja tietokantojen tutkimuskäyttö ei mitenkään vaikuta siihen insentiiviin, mikä tekijänoikeudella on tietee-

49. Ks. Hilty (viite 7), 331.

50. Ks. esim. Max-Planck-instituutin lausunto sekä L. Guibault, *Why Cherry Picking Never Leads to Harmonisation: The Case of the Limitations on Copyright under Directive 2001/29/EC, JIPITEC* 1(2) 2010, 55–66.

51. HE 28/2004, s 124 ss.

listen teosten valmistukselle. Tekijöille riittää saada attribuutio-oikeutensa kautta tunnustus työllensä, ja mitä laajemmalle teokset leviävät ja mitä enemmän niihin viitataan, sen parempi se on niiden tekijöille.

Muun muassa yleiseurooppalaisten tutkimusinfrastruktuurien tehokas hyödyntäminen edellyttää, että tutkijat voivat käsitellä tutkimusinfrastruktuurissa sijaitsevia aineistoja samasta oikeudellisesta asemasta käsin sijaintimaasta riippumatta ja että aineiston käyttöä koko EU:n alueella sääntelevät samat säännökset. Tutkimusdatan on voitava vapaasti liikkua EU:n sisäisten tutkimusinfrastruktuurien sisällä. Toivottavaa olisi, että tämä voitaisiin toteuttaa myös kansainvälisellä tasolla. Tämän päämäärän saavuttaminen edellyttäisi, että EU:ssa pitäisi olla *pakollisesti sovellettava, yksityiskohtainen säännös, joka mahdollistaa tietyin edellytyksin suojatun materiaalin käyttämisen tutkimustarkoituksiin*.⁵²

Ratkaisua etsimässä: avoin normi vai rajattu poikkeussäännös

Tekijänoikeudet tietoyhteiskunnassa -direktiivi mahdollistaa sekä tutkimusta koskevan rajoitussäännöksen että niin sanotun avoimen, joustavan rajoitussäännöksen soveltamisen.⁵³ Jotta säännöksen positiivinen vaikutus uusien informaatiotuotteiden luomiselle olisi optimaalinen, sen pitäisi kattaa myös kaupallinen tuotanto. Valitettavasti tietoyhteiskuntadirektiivi ei tätä salli, ja mahdollisen Suomen tekijänoikeuslakiin sisällytettävän tutkimuspoikkeuksen pitäisi kattaa ainoastaan ei-kaupallinen tutkimus, jonka komissio on tosin valmis ymmärtämään hyvin laajasti. Tämän pitäisi kuitenkin tapahtua kolmen kohdan testin puitteissa, jolloin tutkimustulokset eivät saisi kilpailla niissä hyödynnettyjen alkuperäisten teosten ja tuotteiden kanssa. Toisaalta taas yleisen fair use -tyyppisen rajoitussäännöksen nojalla myös kaupallinen käyttö olisi mahdollista esimerkiksi tekstin ja datan louhinnan tapauksessa. Koska emme vielä EU:ssa ole niin pitkällä, pidättäydymme tässä yhteydessä olemassa olevaan sääntelykehikkoon.

52. EU:n komission rahoittamat ESFRI-tutkimusinfrastruktuurihankkeet ovat tehneet tämänsisältöisen ehdotuksen Euroopan parlamentille.

53. Ks. B. Hugenholtz & M. Senftleben, *Fair Use in Europe. In search of flexibilities*, Amsterdam 2011, sekä Senftleben, viitteessä 44 mainittu julkaisu.

Seuraavassa tarkastellaan ensiksi nykyiseen tekijänoikeuslakiin sisällytetävää tutkimuspoikkeusta ja sen jälkeen avoimen tekijänoikeuden rajoitusten mahdollistavan joustavan normin sisällyttämistä tekijänoikeuslakiin.

Tutkimusta koskevan rajoitussäännöksen täytyisi minimissään taata, että kaikkea sitä tekijänoikeuden suojaamaa aineistoa, mikä on laillisesti saatavilla, pitäisi voida käyttää myös ei-kaupallisiin tutkimustarkoituksiin riippumatta siitä, onko se tätä varten lisensoitu vai ei. Teosten tekijöiden nimet tulisi mainita alan käytännön mukaisesti. *Tutkimuskäyttöä ei tässä yhteydessä voisi pätevästi sopimuksella rajata pois.* Laissa säädetty pakottava rajoitussäännös lisäisi oikeusvarmuutta ja laskisi transaktiokustannuksia.

Olisi myös harkittava, missä määrin teknisillä suojilla voidaan sulkea pois tutkimuskäyttö. Näin etenkin tilanteissa, jossa tietokannan sisältöjen kopiointi esimerkiksi datan louhintaan on estetty ja kyseessä on ainoa alan tietokanta. Tällöin kyseisen tietokannan valmistaja saa täydellisen monopoliaseman kyseisen datan suhteen, vaikka data sinänsä ei olisikaan tekijänoikeudellisesti suojattu.⁵⁴

Eurooppalaisista akateemisista tekijänoikeustutkijoista koostuva Wittem Group on eurooppalaista tekijänoikeuslainsäädäntöä koskevassa ehdotuksessaan ehdottanut, että tekijänoikeuden suojaaman aineiston käyttö tutkimukseen olisi mahdollista pakkolisenssin nojalla. Käyttö olisi aina mahdollista, mutta siitä tulisi suorittaa korvaus, joka olisi suhteessa käytön laajuuteen. Korvauksen tulisi olla kohtuullinen ja riittävä, ja korvausoikeuden voisi toteuttaa ainoastaan tekijänoikeusjärjestön välityksellä. Tämän säännöksen nojalla tehtävä tutkimuskäyttö ei ilmeisesti edellyttäisi, että kyseessä olisi laillisesti saatavilla oleva teos tai muu aineisto. Tämän lisäksi Wittem Group ehdottaa täydentävän joustavan rajoitussäännöksen säätämistä Euroopassa.⁵⁵ Pakkolisenssipohjainen rajoitussäännös takaisi tekijöille tietyn korvauksen teosten käytöstä, mutta lisäisi transaktiokustannuksia käytön raportoinnin ja korvausten tilitysten osalta.

Eduskunnassa on tällä hetkellä käsiteltävänä avoimen ministeriön kansalaisaloite, jossa muun muassa ehdotetaan, että lain 4.2§:n säännöstä riippumattoman itsenäisen teoksen luomisesta muutetaan siten, että se sallisi

54. Hilty (ks. viitettä 7), 330-331.

55. European Copyright Code, <http://www.copyrightcode.eu/index.php?websiteid=3>.

myös uuden teoksen valmistamisen edellyttämät väliaikaiset kopiot. Tätä perustellaan nimenomaisesti transformatiivisten käyttöjen edistämisellä. Olisi tarkoin tutkittava, riittäisikö tämä muutos sallimaan laajamittaisen tekstin ja datan louhinnan Suomessa. Säännökseen pitäisi ainakin selkeästi lisätä viittaus *sui generis* -tietokanta-oikeuteen ja luettelosuojaan, jotta se soveltuisi täysimääräisesti tekstin ja datan louhintaan. Tämän lisäksi lakialoitteessa ehdotetaan, että muiden kuin opetus- tai tutkimustarkoituksiin tehtyjen teosten käyttäminen opetus- tai tutkimustarkoituksiin olisi sallittua suoraan lain nojalla.⁵⁶

Tämän raportin perusteella on selvää, että Suomessa tekijänoikeuslaki ei tällä hetkellä anna sellaista oikeudellista pohjaa tutkimustoiminnalle kuin useissa muissa maissa. Sopimuslisenissäännöksen nojalla solmitut muutamat suppeat sopimukset vain korostavat tätä. Suomalaiset ja täällä toimivat ulkomaiset tutkijat ovat tässä suhteessa huomommassa asemassa kuin ulkomaiset kollegansa. Vallitseva oikeudellinen epävarmuus vaikeuttaa erityisesti kansainvälisen tutkimusyhteistyön kehitystä ja Suomen panosta eurooppalaisissa tutkimusinfrastruktuureissa. Kansantalouden tasolla tästä aiheutuu kilpailullisesti epätasa-arvoinen asema suhteessa erityisesti yhdysvaltalaisiin ja japanilaisiin kilpailijoihin. Tekijänoikeuslainsäädäntöön olisikin pikaisesti saatava tekijänoikeuden rajoitussäännös, joka sitovasti mahdollistaisi tekijän- ja lähioikeuksien suojaaman materiaalin käytön eikaupalliseen tieteelliseen tutkimukseen. Suomessa voitaisiin myös harkita joustavan rajoitussäännöksen lisäämistä tekijänoikeuslakiin täydentämään olemassa olevia rajoitussäännöksiä Hollannin tapaan.⁵⁷ Vastaava ehdotus julkaistiin myös Irlannissa lokakuussa 2013.⁵⁸

56. Ehdotus on annettu eduskunnalle ja se on saatavilla <http://www.avoinministerio.fi/ideat/362-jarkea-tekijanoikeuslakiin>.

57. www.rijksoverheid.nl/documenten-en-publicaties/kamerstukken/2012/10/30/kamerbrief-over-rapport-flexible-copyright-en-advies-een-flexibele-regeling-voor-user-generated-content.html; tutkimus tämän ehdotuksen takana R. van der Noll & S. van Gompel & L. Guibault et al., *Flexible Copyright, Law and Economics of introducing an Open Norm in the Netherlands*, saatavilla www.ivir.nl/publications/vangompel/Flexible_Copyright.pdf

58. *Modernising Copyright, The Report of the Copyright Review Committee*, Dublin 2013.

Lopuksi

Suomessa olisi perehdyttävä muualla Euroopassa tehtyihin tutkimuksiin teknologisen muutoksen haasteista tekijänoikeuslainsäädännölle. Kaikki ovat varmasti yksimielisiä siitä, että uusien teknologioiden tuomat mahdollisuudet tutkimus- ja innovaatiotoiminnalle täytyisi voida täysimääräisesti hyödyntää. Tulevaisuudessa uudet rajoja rikkovat tutkimustulokset ja niiden sovellukset tulevat nousemaan aloilta, joilla ennakkoluulottomasti kyetään hyödyntämään olemassa olevia tietovarantoja yli rajojen ja tieteen alojen. Suomen hallitus on jo kunnianhimoisella avoimen tiedon ohjelmalla avaamassa julkisia tietovarantoja jatkojalostamista varten.⁵⁹ Kansallisten muistiorganisaatioiden kokoelmat tulee myös saada laajempaan käyttöön julkisen sektorin tietojen jälleen hyödyntämistä koskevan direktiivin viitoittaman tien mukaisesti.

Kansallisen tietoyhteiskunnan tuleva kehitys edellyttää, että myös lainsäädännössä käytetään hyväksi kaikki mahdollisuudet uuden teknologian mahdollistaman tieteenteon tukemiseksi. Tämä voidaan toteuttaa siten, että tekijänoikeuslakia tarkastellaan sektorikohtaisesti ja muutokset kohdistetaan siten, että niillä on kansantaloudellisesti suurin mahdollinen positiivinen vaikutus. Tutkimustiedon julkishyödykkeen luonteesta johtuen sen tuottaminen edellyttää julkisen vallan tukea. Tässä tapauksessa tämän tuen ei tarvitsisi välttämättä ole taloudellista, vaan se voisi tapahtua lainsäädäntöä muuttamalla niin, että tekijänoikeuksien suojaamat materiaalit saataisiin joustavasti ja täysimääräisesti tutkimuksen käyttöön.

59. http://www.vm.fi/vm/fi/05_hankkeet/02381_avoin_tieto/index.jsp.

KONEEN SÄÄTIÖ
Tehtaankatu 21 B 49
00150 Helsinki
koneensaatio@koneensaatio.fi
Puh. (09) 260 0617
Fax (09) 260 0618
www.koneensaatio.fi